

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

До захисту допустити:

Зав. кафедри, к.ю.н., доцент
_____ **Черних Є.М.**
(підпис) (ПБ завідувача кафедри)
«__» _____ 2021 р.

«МИРНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СУЧАСНОМУ
МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ»

Кваліфікаційна робота

Здобувача вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої
освіти освітньо-професійної
програми 081 Право

Дунаєва Олексія Віталійовича

Науковий керівник:

Годованик Євген Валентинович

Доктор юридичних наук, професор

Рецензент:

Мироненко Ольга Валеріївна,
керуючий адвокатського бюро
«Мироненко та партнери»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 20__ р.

Маріуполь – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	Error: Reference source not found
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСОБІВ МИРНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ	Error: Reference source not found
1.1 Поняття та види спорів у міжнародному праві....	Error: Reference source not found
1.2 Визначення та історико-правове становлення мирного вирішення спорів як основного принципу міжнародного права. .	Error: Reference source not found
1.3 Засоби мирного вирішення спорів.....	32
Висновки до Розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ	44
2.1 Загальна характеристика правосуб'єктності міжнародних організацій.....	Error: Reference source not found
2.2 Політичні міжнародні організації як суб'єкти мирного вирішення спорів.....	52
Висновки до Розділу 2.....	61
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ МИРНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ...Error: Reference source not found	
3.1 Роль ООН у мирному вирішенні спорів.....	62
3.2 Роль регіональних міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів.....	72
Висновки до Розділу 3.....	83
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження мирного вирішення спорів на сучасному етапі становить вкрай актуальну міжнародно-правову проблематику, виходячи з декількох основних чинників: по-перше, не дивлячись на прогресивний розвиток міжнародно-правового регулювання протягом останнього століття кількість міжнародних спорів та конфліктів не тільки залишається стабільно високою, але ще й спостерігається суттєва зміна якості таких спорів та конфліктів в умовах глобалізації, відход від традиційних форм виникнення та методів врегулювання, деякі з яких опиняються малоефективними у нових умовах; по-друге, постійне зростання кількості та фактичної ролі міжнародних міжурядових організацій у світі, наділення таких організацій на універсальному та регіональному рівнях значними повноваженнями у сфері підтримання міжнародного мира та безпеки; по-третє, відсутність у вітчизняній науковій літературі комплексних міжнародно-правових досліджень, присвячених комплексному аналізу місця і ролі міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів у сучасних принципово нових для міжнародних відносин та міжнародного права умовах.

Ступень наукової розробки проблеми. В процесі підготовки до написання дипломної роботи було проаналізовано низку міжнародно-правових документів: Статут ООН, Статут Ліги Націй (далі – Статут ЛН), чимало резолюцій РБ та ГА, установчі документи регіональних міжнародних організацій, чинне законодавство України. Різні аспекти організації та діяльності міжнародних організацій з позицій їх компетенції щодо мирного вирішення спорів було досліджено у роботах як вітчизняних, так й іноземних авторів. Серед радянських вчених слід відзначити М.О. Ушакова, Г.І. Морозова, Г.К. Єфімова, В.М. Федорова, В.К. Собакіна, а крім того з загальної проблематики права міжнародних організацій – О.Г. Зайцеву, О.А. Шибаєву, Д.Б. Левіна та інших. На сучасному етапі потрібно назвати таких українських дослідників, як М.О. Баймуратов, К.О. Савчук, М.М. Микієвич,

Ю.І. Нипорко, В.Н. Денисов, М. Тахер, М.З. Тамір. В західній літературі щодо вказаної проблематики висловлювалися, серед інших, Е. Хамбро, Г. Кельзен, Л. Гудріч, С. Гудспід, Б. Сімма, І. Броунлі. Варто відзначити, що у наявних міжнародно-правових дослідженнях відсутній комплексний аналіз проблем ролі міжнародних міжурядових організацій у мирному вирішенні міжнародних спорів на сучасному етапі, а отже, на підставі вказаного ступеню наукової розробки проблеми можна визначити мету і задачі даного дослідження.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є аналіз основних міжнародно-правових аспектів мирного вирішення спорів. Зміст мети дослідження на теоретичному, аналітико-прикладному і практичному рівні розкривається в задачах дослідження, що є наступними: 1. Визначити зміст та історико-правові особливості становлення принципу мирного вирішення спорів, поняття та види спорів у міжнародному праві, наявні у міжнародних організацій засоби мирного вирішення спорів. 2. Проаналізувати загальні особливості міжнародних організацій як суб'єктів міжнародного права. 3. Охарактеризувати роль ООН та регіональних міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини, пов'язані з мирним вирішенням спорів.

Предмет дослідження становить структурну та функціональну складову об'єкту дослідження і складається з таких позицій: 1. Загальна характеристика принципу мирного вирішення спорів. 2. Правосуб'єктність міжнародних організацій та міжнародно-правовий статус міжнародних політичних організацій. 3. Міжнародно-правові питання ролі ООН та регіональних міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, сімох підрозділів, висновків, рекомендацій, списку використаних джерел (загальний обсяг 90 сторінок).

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять спеціальні методи юридичної науки: формально-юридичний (аналіз змісту чинних міжнародно-правових норм), системно-структурний (дослідження структури та системи міжнародних політичних організацій), функціональний (визначення компетенції міжнародних організацій щодо мирного вирішення спорів), порівняльний (компаративне дослідження різних засобів мирного вирішення спорів, міжнародно-правового статусу міжнародних організацій, міжнародних судових процедур тощо), історичний (вивчення основних закономірностей становлення мирного вирішення спорів як основного принципу сучасного міжнародного публічного права).

Практичне значення отриманих результатів полягає у важливості отриманих в результаті проведеного дослідження висновків та вироблених рекомендацій, що можуть бути застосовані за різними теоретичними і практичними напрямками, серед яких слід відзначити наступні: 1. Науково-дослідницький. 2. Науково-освітній. 3. Правотворчій 4. Інформаційно-аналітичний. 5. Практичний.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи апробовані у тезах доповіді, опублікованих у збірнику круглого столу «Теоретико-практичні проблеми розвитку національного права України в умовах євроінтеграції» (м. Маріуполь, МДУ, 01 грудня 2021 р.).

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСОБІВ МИРНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

1.1. Поняття та види спорів у міжнародному праві

Визначення місця та ролі міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів на сучасному етапі потребує, перш за все, комплексного дослідження юридичного змісту міжнародно-правової категорії «спір» та класифікувати міжнародні спори за певними критеріями, адже у кожному конкретному випадку вбачається доцільним використовувати різний міжнародно-правовий інструментарій, притаманний універсальним та регіональним міжнародним міжурядовим організаціям (а далі в роботі під міжнародною організацією мається на увазі саме міжнародна міжурядова організація як похідний суб'єкт міжнародного публічного права).

Аналізуючи питання про визначення терміну «спір» у міжнародному публічному праві, можна констатувати факт використання у відповідних положеннях Статуту ООН [1] як основного міжнародно-правового документу, що визначає загальні принципи мирного вирішення спорів, термінів «спір» та «ситуація»; деякі статті Статуту містять словосполучення «спір або ситуація» (п.1 ст. 1, п. 1 ст. 12, ст. 34, п. 1 ст. 35, п. 1 ст. 36). В той же час, не дає чіткого визначення вказаних понять.

Виваженою в цьому відношенні вбачається точка зору М.Н. Кайорані, який пропонує наступний метод розмежування спору від ситуації: «спір – це зіштовхнення інтересів між двома та більше державами, що породжує розходження між ними», а «ситуація може мати загальний характер та не обов'язково торкається інтересів певних держав, а, навпаки, вона може торкатися інтересів всього міжнародного співтовариства загалом» [2, с. 8].

З іншого боку, Статут жодним чином не роз'яснює, чи слід насправді поводити таке розмежування або зазначені визначення розуміються

головними органами ООН як ідентичні в частині застосування міжнародно-правових норм в кожному окремому випадку.

Як вбачається, практичне значення має класифікація будь-яких спорів і ситуацій виключно за одним критерієм, що полягає їх здатності загрожувати міжнародному миру та безпеці у разі продовження, адже від зазначеного чинника залежить, зокрема, приналежність такого спору або ситуації до компетенційної сфери міжнародних організацій та їх органів щодо мирного розв'язання спорів, визначеної у ст. ст. 34 і 35. Нормативний аналіз вказаних статей дозволяє зробити висновок про те, що міжнародні організації та їх органи можуть бути наділені повноваженнями означеного характеру щодо: а) спорів, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки; б) ситуацій, що можуть призвести до міжнародних непорозумінь або викликати спір, здатний загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки.

Усі держави-члени світового співтовариства зобов'язані вести свою міжнародну діяльність відповідно до основних принципів міжнародного права. Таким принципом є обов'язок держав «вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом без загрози міжнародному миру, безпеці та справедливості» (ст. 2 Статуту ООН).

Однак після закінчення Другої світової війни, війни Ізраїлю з сусідніми арабськими країнами, участь Радянського Союзу в громадянській війні в Афганістані, війни проти Іраку призвели до більш ніж 100 збройних конфліктів у країні, військова участь у громадянській війні в Югославії, включаючи великі планети, а також у збройних конфліктах на Кавказі, в Молдові та Чечні.

Водночас міжнародне співтовариство розробляє та використовує специфічні механізми підтримки міжнародного миру та безпеки. Поєднання цих механізмів називається міжнародним правом безпеки. Він включає правові документи, які відповідають основним принципам міжнародного

права та спрямовані на те, щоб країни вжили спільних дій проти актів агресії, що загрожують миру та безпеці.

Традиційно поняттям «міжнародний мир і безпека» вважається ситуація, в якій немає війни між народами. Зокрема, на думку Г. Кельзена, «міжнародний мир необхідно відрізнити від «внутрішнього» миру, тобто миру всередині країни. Тому мета Організації Об'єднаних Націй не полягає в тому, щоб підтримувати та відновлювати внутрішній мир шляхом втручання в громадянську війну, що триває в будь-якій провінції. Таке тлумачення може бути обґрунтовано статтею 7 ст. 2, заборонити будь-яке втручання Організації в питання, що підпадають під юрисдикцію будь-якої держави» [3, с. 19] Подібна концепція була прийнята радянською доктриною міжнародного права [4, с. 180].

У цьому контексті важливо знайти правильне визначення доктрини категорії «міжнародна безпека», що має велике теоретичне та практичне значення. На рівні ООН характер терміну «міжнародна безпека» визначено в Декларації про зміцнення міжнародної безпеки 1970 р., яка гарантує дотримання цілей і принципів міжнародної безпеки. спілкування. Статут ООН [5]. Найбільшими перешкодами для збереження цієї надзвичайної ситуації в міжнародних відносинах є «криза, вибух напруженості, продовження та ескалація міждержавних конфліктів і гонки озброєнь, подальше збільшення військових витрат, погіршення міжнародної економічної ситуації та економічного зростання. Відмінності між державами-членами ООН, розвинені країни та країни, що розвиваються» [6, с. 9]. Республіка Білорусь у кількох резолюціях зазначала, що міжнародна безпека є окремим випадком міжнародних відносин і що застосування сили в порушення Статуту ООН порушує цей статус. На думку М. Тахера, наведені положення міжнародних документів та практика країн дозволяють визначити міжнародну безпеку як «окремий випадок міждержавних відносин, у якому всі країни гарантують свою незалежність відповідно до міжнародного права» [6, с. 9]. М. Тахер також зазначав, що «...у сучасних умовах міжнародна

безпека може бути забезпечена лише системою гарантій... Така система складається з матеріальних, організаційних і нормативних гарантій міжнародної безпеки» [6, с. 9] та організаційних гарантій. Водночас «у рамках Організації Об'єднаних Націй створено та функціонує система колективної безпеки» [6, с. 10].

Найбільш вдалою концепцією «міжнародної безпеки» є концепція В. Н. Денисова, який вважає право міжнародної безпеки «системою принципів і норм міжнародного права, що відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй встановлює універсальний порядок підтримки міжнародного миру і безпеки у світі» [7, с. 676].

З питань міжнародної безпеки до спеціальних правових механізмів підтримання міжнародного миру і безпеки належать, наприклад: «інструменти мирного врегулювання спорів; загальна та регіональна безпека (колективна безпека); конфіскація зброї; заходи щодо зниження напруженості та припинення гонки озброєнь; заходи щодо запобігання ядерній війні; непослідовність і справедливість; заходи щодо припинення агресії (самооборона); діяльність міжнародних організацій; нейтралізація та демілітаризація територій (ліквідація військових баз); створення зони миру в різних частинах світу; заходи щодо зміцнення міжнародної довіри» [8, с. 675].

Таким чином, джерело-документальний та теоретичний аналіз, що визначає міжнародну безпеку як мету мирного вирішення спорів у міжнародних відносинах, дозволяє відзначити такі ключові ознаки цієї правової класифікації: а) міжнародна безпека є особливою умовою, а міжнародні зв'язки спрямовані на те, щоб нейтралізувати будь-які виклики чи загрози з боку інших країн, а також неурядових суб'єктів у міжнародних відносинах, а також виклики та загрози, які не чітко визначені в їхній роботі; б) сучасні міжнародні системи безпеки існують на універсальному та регіональному рівнях, а також на рівні самооборони держави, але керуються правилами ООН на всіх рівнях; в) міжнародна безпека – це система норм і

принципів міжнародного права, яка визначає функції головних органів Організації Об'єднаних Націй, цілі та принципи Організації Об'єднаних Націй, а також конституційні та організаційні механізми положень Статуту Організації Об'єднаних Націй; г) поняття «міжнародна безпека» ширше поняття «міжнародний мир», яке не тільки усуває військові конфлікти між націями, а й захищає всі країни та народи світового співтовариства від будь-яких сучасних загроз і викликів.

У свою чергу, принцип колективної безпеки закріплений у Статуті держав-членів Організації Об'єднаних Націй як «обов'язок запобігати та усувати загрози миру, покласти край агресії та іншим актам порушення миру, а також здійснювати спільні дії мирним шляхом». правосуддя та міжнародне право. «Резолюції, які можуть порушити мир» (стаття 1, параграф 1), такі заходи мають бути першочерговою відповідальністю Ради Безпеки. Міжнародний мир і безпека. Це система, мета і принцип Організації Об'єднаних Націй, і вона повинна діяти в рамках повноважень, визначених у статтях VI, VII і VIII. Також стаття 12 Статуту ООН (ст. 24, ст. 2).

В. С. Бруз, у свою чергу, наголошує на ключових рисах будь-якої системи колективної безпеки: прихильності сторін до взаємодопомоги жертвам агресії; сприяння країнам у підтримці міжнародного миру та запобіганні загрози агресії; дотримуватись принципів мирного співіснування всіх учасників; сприяти боротьбі з будь-якою агресією однієї сторони зовні, а іншої шляхом поступок; відкритий характер системи, тобто її доступ до всіх держав, які приймають її принципи; існування механізму спільних заходів для підтримки та відновлення миру, якщо це необхідно [9, с. 11-12]. Слід визнати, що ці характеристики втілені лише в універсальній системі колективної безпеки, яка існує на сучасному рівні міжнародного права в рамках Організації Об'єднаних Націй, на ідеологічній та організаційній основі, визначеній її положеннями, і включає такі елементи: а) правове середовище; б) механізми виконання резолюцій ООН; в) інструменти вирішення конфліктів [9, с. 12].

При цьому слід зазначити, що якщо претензії держав не відповідають змісту спору, суперечка залишиться без очікування інституалізації (будівництва, забудови) (наприклад, претензія Японії. Російські острови на південних Курильських островах). Міжнародний суд постановив, що «односторонній позов не викликає спору». Таким чином, будь-який міжнародний спір характеризується відмінністю реальності чи верховенства права, тобто конфліктом інтересів двох суб'єктів міжнародного права.

Використання термінів «статус» і «спір» є правомірним з точки зору сучасного міжнародного права, оскільки ці терміни є частиною концепції положень Статуту Організації Об'єднаних Націй (Розділ VI «Мирне вирішення спорів») (33 -38 ст.) і розділ VII "Мир. Дії проти загроз, заворушень і актів агресії" (ст. 39-51) - багатосторонній міжнародний договір, до якого приєдналися майже всі країни світу.

Однак, як зазначалося раніше в будь-якій статті Статуту ООН, чіткого визначення цих термінів немає. В той же час слід зазначити, що якщо претензії держав не збігаються з предметом спору, то вони так і залишаються претензіями, без надії інституціоналізації (формування і розвитку) спору (наприклад, претензії Японії на російські острови південної частини Курил). Міжнародний Суд ООН відзначав, що «односторонні претензії не утворюють спору».

Тому будь-який міжнародний спір характеризується відмінностями фактів чи норм права, іншими словами, конфліктом інтересів між двома особами міжнародного права.

Використання термінів «ситуація» та «суперечка» є правомірним у сучасному міжнародному праві, оскільки вони є частиною концепції Статуту ООН (глава VI, «Мирне врегулювання спорів» (33) — стаття 38)) та розділ VII « Дії проти загроз миру, порушення миру та агресії» (ст. 39-51) є багатосторонніми міжнародними договорами, до яких приєдналися майже всі країни світу.

Однак, як зазначається в деяких статтях Статуту ООН, чіткого визначення цих термінів немає. У Статуті ООН зазначається, що можуть бути два типи ситуацій і суперечок: 1) загроза міжнародному миру та безпеці; 2) тих, хто не становить такої загрози. Наявність міжнародного спору зобов'язує країни до його вирішення. Відповідно до сучасного міжнародного права держави зобов'язані врегулювати свої розбіжності мирним шляхом.

Важливо пам'ятати, що інститути мирного врегулювання міжнародних суперечок є міжгалузевими за своєю природою, як це закріплено в праві міжнародної безпеки, міжнародному праві та праві міжнародних договорів. багато інших галузей міжнародного права. Основними джерелами цього інституту є: Конвенція про мирне врегулювання міжнародних конфліктів 1907 р.; Переглянутий Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р. (зі змінами 1949 р.); Статут ООН; Статут регіональних міжнародних організацій, Декларація принципів міжнародного права 1970 р.; Заключний акт ОБСЄ 1975 р., Заключний документ зустрічі ОБСЄ у Відні 1989 р. та інші документи ОБСЄ та міжнародний порядок [10, с. 172].

У разі конфлікту держави часто використовують міжнародні засоби врегулювання спорів на конкретних підставах «: а) коли діяльність суб'єкта спору регулюється внутрішнім законодавством (зазвичай використовується всередині держави); б) регулювання лише за умови, що держава дотримується того, що було домовлено. Цей аргумент має своє місце в міжнародному праві, оскільки в міжнародному праві неможливо передбачити апріорі позицію держави щодо предмета спору. Його справедливість можна передбачити лише щодо предмета спору. Особливим та найбільш небезпечним видом міжнародних спорів є міжнародний (міждержавний) конфлікт, міжнародно-правову сутність якого варто проаналізувати окремо, адже задля тих ситуацій, у яких вже було застосовано силу чи погрозу силою, від міжнародних організацій також потребується реальна спроможність та необхідність використовувати мирні способи врегулювання таких спорів у

формі збройного конфлікту, якщо вирішення мирними способами ще можливо на відповідній стадії конфлікту» [10, с. 172].

У вказаному контексті, як вбачається, потрібно перш за все визначити дефінітивне поняття міждержавного конфлікту, що є практично важливим для подальшого окреслення меж компетенції РБ щодо підтримання міжнародного миру та безпеки. В широкому сенсі термін «конфлікт», за вдалим визначенням В.А. Ліпкана і О.С. Ліпкан, означає «зіткнення протилежних інтересів, поглядів, серйозну розбіжність, гостру суперечку» [10, с. 173], причому як особливий тип конфлікту виділяється воєнний конфлікт, який по суті є «формою розв'язання протиріч збройним шляхом» [10, с. 173]. Спеціалісти Упсальського університету (Швеція) розуміють під збройним конфліктом (що в даному випадку, як здається, є дуже близьким до наведеного терміну «воєнний конфлікт») «протиріччя з приводу влади або території, які є предметом суперечки шляхом застосування збройної сили воєнними формуваннями щонайменше двох сторін протистояння, у результаті чого загинуло щонайменше 25 чоловік» [11]. Якщо у протистоянні хоча б на одному боці беруть участь урядові збройні сили, воно вважається «конфліктом за участі держави»; якщо ж держава як основний суб'єкт міжнародного публічного права не є присутня у конфлікті на жодній зі сторін, такий збройний конфлікт вважається «недержавним» [11]. При цьому «війною», як зазначає К.А. Степанова, може вважатися лише відносно масштабний та інтенсивний конфлікт, тобто збройне протистояння, що призвело до загибелі щонайменше 1000 чоловік на протязі року (безпосередніх учасників військових дій – комбатантів, а також цивільних осіб, що загинули внаслідок перехресного вогню, тобто воєнних дій між комбатантами) [12]. Водночас, та ж К.А. Степанова вказує на той факт, що «подібне утилітарне визначення лише частково адаптовано до низки принципів змін у характері сучасних збройних конфліктів» [12]. Концептуально інший підхід пропонується В.Н. Денисовим, на погляд якого «при визначенні стану війни важливо насамперед встановити не обсяг

насильницьких дій, а факт, чи ведуться вони при збереженні головним чином мирних зв'язків між сторонами, що перебувають у спорі, чи при одночасному розриві мирних відносин або після їх розриву» [7, с. 676], причому «поняття війни не обов'язково включає ведення воєнних дій» [7, с. 677]. В цілому, останнє визначення можна кваліфікувати як суто міжнародно-правове, побудоване на розумінні війни як стані, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни (*jus in bello*), які є частиною міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів [12], в той час як попередня дефініція має яскраво виражений політичний характер, зводячи критерії визначення ознак війни виключно до технологічно-цифрових оцінок фактичного стану. Специфічною є позиція вже згаданих В.А. Ліпкана та О.С. Ліпкан, які розглядають війну у широкому сенсі як поняття, ідентичне воєнному конфлікту, а у вузькому сенсі як «складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням протиріч між державами, народами, національними й соціальними групами з переходом до двостороннього застосування засобів збройної боротьби для досягнення політичних, стратегічних, економічних та інших цілей» [10, с. 172] та поділяють війни (воєнні конфлікти) на агресію та збройні конфлікти [10, с. 172], що не можна вважати цілком виваженим поділом, адже: 1) війна та воєнний конфлікт не є ідентичними поняттями, оскільки не будь-який воєнний конфлікт створює міжнародно-правовий стан війни; 2) агресія зазвичай породжує збройний конфлікт, а тому ці два поняття не можна співвідносити як різні види родового поняття «війна» або «воєнний конфлікт»; 3) відповідно до положень Статуту ООН (ст. ст. 33, 42, 51), оголошення і ведення війни незалежно від будь-яких обставин і причин є незаконним актом, що визнається агресією, і зумовлює відповідальність держави, винної у таких діях; ці положення стосуються і фактичного відкриття воєнних дій, але ідентифікація у таких випадках агресора є дуже складною, насамперед щодо встановлення фактичних обставин агресії [10, с. 51]. Зважаючи на зазначену аргументацію

та враховуючи відповідні імперативні приписи Статуту, більш правильним у площині міжнародного права слід визнати кваліфікацію сучасних війн (застосування збройної сили проти іншої суверенної держави, що може бути представлене у вигляді чотирьох обов'язкових взаємопов'язаних елементів: ураження військ і об'єктів противника; захист своїх військ і об'єктів від ураження; усебічне забезпечення дій військ сторін; управління силами і засобами в збройній боротьбі [29]) на агресивні (такі, що проводяться всупереч положенням норм Статуту ООН) та ті, що здійснюються у порядку індивідуальної та колективної самооборони на підставі статутних положень, у тому числі – дії повітряними, морськими або сухопутними силами, необхідні для підтримання або поновлення міжнародного миру та безпеки на підставі ст. 42 Статуту. В свою чергу, поняття «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт» у міжнародно-правовому сенсі даних визначень вбачаються ідентичними один до одного та ширшими за поняття «війна», охоплюючи будь-яке застосування сили як у міждержавних відносинах, так і всередині однієї суверенної держави; як з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни, так і без нього; будь-якого масштабу та за наявності усіх вказаних вище форм збройної боротьби або окремих з них.

Таким чином, узагальнюючи сучасні доктринальні позиції щодо глобальної загрози міждержавних та внутрішніх конфліктів, можна погодитися з В. Пановою, на думку якої у дослідженнях вчених-міжнародників відсутня єдина точка зору щодо визначення поняття «конфлікт», що пояснюється неоднозначним розумінням політико-правової природи цього явища [13]. При цьому переважна більшість дослідників знаходить консенсус у частині констатації докорінних змін у характері та структурі сучасних збройних конфліктів, сутність яких полягає у збільшенні долі внутрішньодержавних конфліктів замість класичних міждержавних війн. Основними причинами таких внутрішньодержавних конфліктів у сучасному світі виступають крайні форми сепаратизму, націоналізму, релігійного фундаменталізму, проблематика міжнародного тероризму і транснаціональної

організованої злочинності, досягнення межі можливостей глобальної екосистеми та обмеженість життєво важливих природних ресурсів, постійне зростання соціально-економічної нерівності на універсальному рівні [13]. Так, за оцінками Гейдельбергського інституту з вивчення міжнародних конфліктів, у період з 1945 по 2000 рр. до «класичних» війн можна було віднести лише близько 15 % (у 2001 р. – 6,5 %) [13], що дає змогу деяким вченим стверджувати про те, що війни у класичному їх розумінні, сформульованому К. Клаузевіцем, уходять у минуле [14, с. 6; 15, с. 18]. Більше того, М. Кальдер навіть проголосила «кінець війн між державами». Натомість, політико-правовий аналіз сучасних збройних конфліктів дає змогу визначити два їх основні види: 1) внутрішньодержавні конфлікти за контроль над ресурсами; 2) асиметричні війни великих держав проти «держав-вигнанок» або транснаціональних загроз [16, с. 135]. Подібні висновки підтверджуються статистичними даними у період функціонування ООН, згідно з якими з 1946 по 2006 рр. у світі відбулося 232 збройних конфлікти, причому більше половини з них зафіксовані вже після завершення «холодної війни».

Найвагомішою тенденцією генезису збройних конфліктів у вказаний період є стійке та значне скорочення конфліктів за участю держав (близько 30 у 2000-х рр. порівняно з 52 у 1991-1992 рр.), а з іншого боку – внутрішньодержавний характер більшості вказаних конфліктів після Другої світової війни [17, с. 50]. Так, за слушним зауваженням К.А. Степанової, «за останнє десятиріччя суворо міждержавний характер мали лише конфлікт між Еритреєю та Ефіопією (1998-2000), прикордонні сутички між Індією та Пакистаном (1997-2003) та військова операція США та їх союзників проти саддамівського Іраку (2003). Навіть конфлікт навколо Косова між НАТО і Югославією був пов'язаний з внутрішньодержавним протистоянням між Белградом та косовськими албанцями» [18, с. 57]. До наведеного переліку слід додати військові дії між Російською Федерацією та Грузією у зоні грузино-південноосетинського конфлікту у серпні 2008 р., що вийшли за межі мандату миротворчої операції як за методами й засобами збройної боротьби,

так і за театром війни, який визначається М.О. Баймуратовим як «територія воюючих сторін, відкрите море і повітряний простір над ним, в межах яких ведуться воєнні дії» [8, с. 686], тобто, як і щодо попереднього прикладу, можна констатувати своєрідний перехід внутрішньодержавного збройного конфлікту у міждержавні форми. В свою чергу, у доповіді Групи високого рівня увага акцентується на зворотній залежності: «...міждержавне протистояння у ряді регіонів підпитує та загострює внутрішні війни, ускладнюючи завдання, що вживаються з метою домогтися їх припинення. Таке протистояння, заохочуючи нарощування звичайних озброєнь, відволікає скудні ресурси, які можна було б використовувати в цілях скорочення масштабів бідності, покращення становища у сфері охорони здоров'я та підвищення рівня освіти» (п. 74).

Отже, аналізуючи наведені визначення і погляди на природу і структуру сучасних міждержавних та внутрішньодержавних спорів, ситуацій і конфліктів, слід констатувати перехід вказаної загрози міжнародному миру та безпеці у принципово новий якісний стан, обумовлений взаємозалежністю держав, що призводить до зменшення класичних міждержавних війн, особливо характерних для періоду дії «старого» міжнародного права, за рахунок постійного збільшення як кількості внутрішньодержавних конфліктів, здатних становити загрозу міжнародному миру та безпеці.

В цілому, основні положення про поняття та види спорів у міжнародному праві можна викласти наступним чином: а) під міжнародним спором слід розуміти юридичне зіштовхнення інтересів між двома та більше державами, що породжує розходження між ними», а ситуація може мати загальний характер та не обов'язково торкається інтересів певних держав, а, навпаки, вона може торкатися інтересів всього міжнародного співтовариства загалом; б) продовження міжнародних спорів у часі є загрозою міжнародному миру та безпеці, чим обумовлюється участь міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів, що базується на загальних положеннях колективну безпеку як на універсальному, так і на

регіональному рівні; в) міжнародні спори в цілому поділяються на ті, що загрожують міжнародному миру і безпеці і ті, що не несуть такої загрози (але можуть перейти до першого стану в разі їх своєчасного невирішення відповідними мирними способами); г) особливим видом міжнародного спору є міжнародний конфлікт, тобто спір, поєднаний із застосуванням сили чи погрози силою державою або групою держав проти іншої держави або групи держав.

1.2. Визначення та історико-правове становлення мирного вирішення спорів як основного принципу міжнародного права

Слід зазначити, що принцип мирного вирішення спорів є відносно новим та притаманний виключно сучасному міжнародному праву (тобто після прийняття Статуту ООН 1945 р.), адже саме положення Статуту ООН запровадили принципово новий принцип незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах та відповідне до цього зобов'язання держав вирішувати свої юридичні спори мирними способами, у тому числі – за допомогою універсальних та регіональних міжнародних організацій, що є безпосереднім предметом даного дослідження в частині форм та методів такої участі, а також загальної ролі міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів.

Перш за все, важливим аспектом становлення принципу мирного вирішення міжнародних спорів є глибока історія, яку вказаний принцип пройшов з моменту встановлення перших міждержавних відносин.

Як відомо, до Першої світової війни міжнародне право суттєво відрізнялося від свого сучасного змісту, не забороняючи війну як нормальний засіб проведення національної політики держави, а також такі види репресалій, як анексія та контрибуція, що безпосередньо виступали наслідком ефективних військових дій, тобто були специфічною формою

вираження права сильної держави по відношенню до слабкішої де-факто, що лише підтверджувалося відповідними мирними угодами за відсутності універсальних, загальноновизнаних міжнародно-правових норм. За підрахунками швейцарського вченого Ж.-Ж. Бабея, протягом 5500 років на нашій планеті відбулося 14513 великих і малих воєн, у результаті яких загинуло 3640 млн. чоловік [19, с. 11].

Найбільш вдало політико-правову природу війни у тогочасному розумінні зазначеного явища характеризує К. Клаузевіц, розглядаючи війну як продовження політики іншими засобами, що максимально точно відображає характер взаємовідносин держав під час війни, тобто війна, на його думку, є політичним актом, що викликаний певними політичними мотивами [15, с. 582]. В той же час, як впливає з точки зору К. Клаузевіца, війна вбачається автором як крайній ступінь застосування насильства, що означає заперечення війни заради самої війни [15, с. 583].

Можна погодитися з Д.Б. Левіним, який кваліфікує міжнародне право, що діє на протязі всієї історії людства до зазначеної вище межі у вигляді Першої світової війни як «старе», а остаточне оформлення сучасного міжнародного права як політико-правового явища пов'язує з прийняттям Статуту ООН (далі – Статут), що відображає загальнолюдські надії на мир між народами та процвітання всього людства, на подолання національного егоїзму, а в політичному плані заснований на принципі співпраці, а не конфронтації [17, с. 52]. Отже, право сили та принцип конфронтації виступають як основні категорії міжнародних відносин на протязі багатьох століть існування «старого» міжнародного права.

Виходячи з такої постановки проблеми, слід відзначити, що в суто теоретичному вимірі ідеї вічного миру можна знайти у Давній Індії, Китаї, Греції, Римі та інших країнах. Як справедливо відзначає К.О. Савчук, «частіше всього йшлося або як про минуле («золотий вік»), або як про утопію» [18, с. 104]. З виникненням християнства ідея вічного миру стала

пов'язуватися з новим вченням, але стверджувалося, що подібний стан може наступити лише на небі разом з вічним життям [18, с. 105].

В практичному вимірі, перші спроби створення певної системи забезпечення інституціональної системи мирного вирішення міжнародних спорів у початковій формі відбулися на території Давньої Греції та знайшли своє зовнішнє вираження у вигляді воєнних альянсів, що уклалися між грецькими містами-державами та мали за мету силове приборкання агресора шляхом узгоджених спільних дій. Цей факт не є випадковим, адже саме у Давній Греції в VI в. до н.е. були створені перші постійні міжнародні об'єднання – сіммакії та амфіктіонії, що стало першим досвідом людства у створенні міжнародних організацій взагалі. Такі об'єднання представляли собою релігійно-політичні союзи племен (громад) та міст з загальними святилищем, казною, правилами ведення війни [20, с. 14]. За справедливим висловом Ф.Ф. Мартенса, «хоча ці союзи й були викликані спеціально релігійними цілями, але справляли свою дію взагалі на відносини між грецькими державами: подібно до інших соціальних факторів, вони зближували народи та пом'якшували їх закритість» [20, с. 16].

Своє логічне продовження спроби обґрунтування зазначених ідей миру та безпеки, а також пошуку реальних політико-правових засобів їх забезпечення, отримали у період Європейського Середньовіччя та Відродження, коли проблема втілення в життя політико-правових механізмів забезпечення міжнародної безпеки була піднесена на більш високий теоретичний рівень завершених та витриманих логічно концепцій та знайшла відображення як у творах видатних письменників-гуманістів та політичних діячів, так й у конкретних проектах міждержавних союзів.

Слід відзначити, що наявні моделі забезпечення міжнародної безпеки у Європі на зазначеному етапі мали яскраво виражений регіональний характер, що дає підстави окремим дослідникам безпосередньо пов'язувати їх виникнення з концепцією об'єднаної Європи. Так, на думку В. Копійки та Т. Шинкаренка, «розглядаючи порушення міжнародної безпеки як

першопричину суперечностей, що спричиняють війни, прихильники «єдиної Європи» висловлювалися за потребу утворення наднаціонального об'єднання, яке б керувалося, передусім, спільними інтересами, а не інтересами окремих держав» [19, с. 11]. М. М. Микієвич прямо зазначає, що «проблема реального втілення в життя міжнародної безпеки була основою всіх ідей, які впродовж століть формували концепцію об'єднаної Європи» [20, с. 48].

З такими твердженнями можна частково погодитися в частині надважливого значення саме безпекових питань у роздумах про можливі шляхи досягнення миру між державами у процесі формування т.з. «європейської» ідеї на початковому теоретичному рівні, але в той же час подібний підхід вбачається дещо обмеженим, адже міркування про міждержавний мир та безпеку епохи Середньовіччя, так само, як більш пізніші твори та практичні проекти, мають значну самодостатність, ґрунтуючись, в першу чергу, на прагненнях до мирного співіснування держав як такого, а оскільки з'являлися зазначені міркування саме на європейському континенті, то цілком природнім є той факт, що досягнення бажаного стану міждержавних відносин безпосередньо пов'язувалося їх авторами з питаннями миру та безпеки в межах Європи та за участю європейських країн, а тому здається не зовсім вірним обмежувати історичне та історико-правове значення вказаних ідей виключно з точки зору концепції об'єднаної Європи.

В цьому контексті доцільно зробити висновок про першочергове значення вказаних теоретичних та практичних проектів для поступового формування концепції всезагальної безпеки та визнати їх початковою формою наукових роздумів не тільки про регіональне об'єднання європейських держав, але, в першу чергу, й про створення міждержавного органу, що мав би забезпечити колективну безпеку всього кола держав-учасниць та сприяти досягненню їх загальних інтересів. Разом з тим, необхідно відзначити чіткі риси певної наднаціональності такого органу, що прослідковуються у багатьох творах зазначеної історичної епохи. Наприклад,

А. Данте вважав, що єдиною умовою забезпечення стабільності на європейському континенті є створення об'єднаної держави під началом верховного правителя, який повинен керувати Європою, опираючись на федерацію підлеглих йому держав, маючи на увазі створення особливої конфедеративної християнської республіки. На його думку, єдина імперія необхідна для настання на землі вічного миру й припинення суперечок князів і королів. Імператор, будучи єдиним законним власником усієї землі, не прагнуче до набуття чужої власності. Об'єднання людства в такій державі не спричинить знеособленої уніфікації, і місцеві свободи та самоуправління повинні бути збережені. В такій «світовій державі» настане «повнота часів» - загальне благополуччя і благоденство, оскільки лише законність, справедливість і матеріальна забезпеченість можуть сприяти «в людях благоволінню» і досягненню вищої цілі – спасінню душі [21, с. 322].

Вбачається досить показовим застосування А.Данте словосполучення «світова держава», що певним чином перегукується з ідеями «світового уряду» в ХХ ст., що висловлювалися деякими авторами вже після створення ООН та у зв'язку з аналізом її правової природи або шляхів подальшого удосконалення. Більше того, не викликає сумнівів мета, що закладається автором та полягає у досягненні загального блага шляхом забезпечення у всезагальному масштабі законності, справедливості та матеріальної забезпеченості, що не може не викликати асоціацій з цілями ООН, що викладені у ст.1 Статуту та є наступними: 1. Підтримувати міжнародний мир та безпеку та з цією метою приймати ефективні колективні заходи для попередження та усунення загрози миру та придушення актів агресії та інших порушень миру та проводити мирними засобами, у відповідності до принципів справедливості та міжнародного права, залагодження або розв'язання міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру. 2. Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципа рівності та самовизначення народів, а також приймати інші відповідні заходи для зміцнення всезагального миру. 3. Здійснювати

міжнародну співпрацю у розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та в заохоченні та розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. 4. Бути центром для погодження дій націй у досягненні цих загальних цілей [22, с. 399].

Таким чином, можна зробити висновок про безумовну важливість та сьогоденну актуальність наукового аналізу середньовічних та ренесансних європейських політико-правових творів, у центрі уваги яких перебувають проблеми миру, безпеки та досягнення людством загального блага, насамперед, в контексті вивчення історичних та історико-правових передумов створення універсальної міжнародної організації з підтримання міжнародного миру та безпеки, здатної до ефективного арбітражу спорів та ситуацій між державами, а також про виникнення прагнення до вказаних цілей задовго до перших реальних кроків в цьому напрямку, оскільки міжнародні відносини та міжнародне право на той момент ще не досягли того рівня розвитку, щоб практично втілити ідеї, які здавалися утопічними в епоху перманентних війн як нормального засобу реалізації зовнішньої політики та національних інтересів держави. Отже, головна цінність зазначених ідей полягає у виведенні на теоретично обґрунтований та закріплений у письмовій формі рівень вікових прагнень людства до мирного співіснування на планеті, що стало первинним історико-правовим підґрунтям реального створення першої міжнародної організації безпеки (а саме ООН слід вважати основною міжнародною організацією, компетентною вирішувати мирними способами міжнародні спори на всесвітньому рівні) кілька століть потому.

Одним з перших конкретних проєктів формування своєї організації колективної безпеки, що був розроблений на державному рівні, вважається Проєкт, запропонований чеським королем Іржи Подебрадом у 1464 р. На думку В.М. Корецького, цей Проєкт мав високу роль та значення у формуванні системи організації миру і безпеки на конкретному історичному

етапі. Крім того, В.М.Корецький дав глибокий аналіз низки положень Проекту з огляду на сучасні принципи міжнародного права, зокрема, принципи Статуту ООН, зазначивши важливу схожість між ними, а також вказав на таку суттєву рису Проекту, як рівність суб'єктів, що, в свою чергу, перегукується із принципом рівності держав як одним з основних принципів сучасного міжнародного права. За його словами, «цей договір, з огляду на згадану рису (рівність), був значною мірою вже не феодалним, якому були властиві риси ієрархії. Це виявлялося у тому, що він не був замкнутим договором, оскільки відкривав можливість приймати в його члени будь-якого християнського короля, князя чи магната, які поки що не входять у цю єдність» [22, с. 400]. Особливе історично-правове значення Проекту Іржи Подебрада той же В.М. Корецький вбачає у «його головній меті: турботі про мир, мир справжній, чистий, і міцний на вічні часи, його конкретності та реалістичності. Ідеї миру, втілені в Проекті, звучали і для наступних поколінь, вони розвивалися і ширилися, відірвавшись від історичних умов, які їх породили...Вони були сформульовані за покликом народу, увійшли в ідейну спадщину народів, набули загальнолюдського характеру. Проект тому став видатною історичною пам'яткою, головні ідеї якої живуть і розвиваються відповідно до нової історичної епохи, нових конкретних умов» [22, с. 401].

Слід зазначити, що, не дивлячись на «конкретність та реалістичність», Проект Іржи Подебрада не був реалізований, як вбачається, з вказаних вище причин невідповідності конкретно-історичних умов та стану розвитку міжнародного права до закладених у ньому ідей мирного співіснування та координації дій суверенних держав у сфері міжнародної безпеки, але найважливішими у ньому є ті відмінності, що відрізняють цей Проект від більш утопічних ідей інших середньовічних авторів, серед яких можна відзначити наступні: по-перше, запропоноване утворення не є наднаціональним, натомість враховується принцип суверенітету держав, оскільки Іржи Подебрад шукав більш тісних відносин з королями Франції,

Польщі, Угорщини та Венецією як з рівними суб'єктами міжнародних відносин з метою створення певних гарантій колективної безпеки; по-друге, такий союз не був абсолютно закритим, адже будь-яка держава християнського світу могла бути прийнята до нього; по-третє, вперше утверджувався історично-правовий прообраз такого принципу сучасного міжнародного права, як рівність держав, а також концепції всезагальної безпеки в цілому, що є юридично втіленим у нормах та принципах Статуту ООН. Отже, документ має виключне історичне та історико-правове значення, а також є необхідним елементом комплексного дослідження історико-правових передумов створення ООН як універсальної міжнародної організації, яка, в свою чергу, відповідно до ч.1ст.24 Статуту, покладає на РБ «головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки».

Також доцільно звернути увагу на погляди видатного вченого Гуго Гроція, що були ним висловлені у XVII ст. та спрямовані, за словами М.М.Микієвича, на «формування єдиного світового порядку з метою гарантування безпеки та мирного співіснування держав», причому діяльність Гуго Гроція «відбувалася в період, коли особливо активними були процеси перетворення феодальних держав у національні, суверенні» [20, с. 14].

Слід зазначати, що такі процеси були пов'язані, перш за все, з формуванням т.з. Вестфальського світового порядку внаслідок підписання Вестфальського миру, що складається з двох мирних договорів, укладених 24 жовтня 1648 р. в містах Вестфалії Мюнстері та Оснабрюці, які містили норми щодо територіальних змін, релігійних відносин та політичного устрою Римської імперії [20, с. 16]. Значення та наслідки вказаних договорів для подальшого розвитку міжнародного права та міжнародних відносин доцільно розглядати з п'яти позицій, що складають базові елементи домовленостей, є ключовими та глобальними у масштабі історичного процесу в цілому та полягають у наступних тезах: 1. Світ складається з суверенних держав; відповідно, у світі відсутня єдина верховна влада та принцип універсалістської ієрархії в управлінні. 2. Світ базується на принципі

суверенної рівності держав, та, відповідно, їх невтручання у внутрішні справи одна одної. 3. Суверенна держава має необмежену повноту влади на власній території над своїми громадянами. 4. Світ регулюється міжнародним правом, що розуміється як право договорів суверенних держав між собою. 5. Оскільки тільки суверенні держави виступають у якості суб'єктів міжнародного права, то тільки вони є визнаними акторами у світі [20, с. 22; 23, с. 6].

Як зазначає В.Н. Денисов, у цей момент «перед людством постало величезне й одночасно надзвичайно складне завдання щодо запровадження загального порядку цих відносин, виходячи з розуміння нового змісту поняття держави, що впливає з її суверенітету та рівності з іншими державами. Необхідно було знайти такі начала взаємодії держав, які задовольняли б усіх, і, ґрунтуючись на взаємності, могли бути визнані як обов'язкові правила. Такими началами, чи принципами, могли стати лише справедливість і мир, які відповідали спільним інтересам усіх суверенних держав» [24, с. 30-31]. Більше того, науковець зазначив, що «світові процеси тієї, здавалося б, далекої від нас епохи (яку з такою повнотою відобразив Гуго Гроцій) дуже схожі з нинішнім станом розвитку людства, оскільки їх характеризує докорінний перегляд ставлення народів до питань війни та миру. З огляду на цілі нинішнього покоління, яке прагне запобігти ядерній війні й створити умови для виживання людства, цей процес об'єктивно пов'язаний з необхідністю формування такого міжнародного порядку, який у всьому ґрунтувався б на міцних гуманістичних засадах і фактичній здатності держав (забезпеченій юридичними засобами) будувати свої взаємовідносини, спираючись лише на ці засади. Гуманізація світового порядку повинна стати головною метою міжнародного співтовариства (перш за все ООН), яке має для цього багато політичних і юридичних засобів». І тут же зроблено висновок, що «практична реалізація цієї мети приведе до створення необхідних умов для вирішення глобальних проблем людства і запровадження на цій підставі

нового світового порядку, який відрізняється безумовною універсальністю та справедливістю складових елементів» [23, с. 8].

Аналізуючи вплив ідей Гуго Гроція на поступове формування концепції всезагальної безпеки та вироблення задля цього юридичних засобів та універсальних, загальновизнаних міжнародно-правових норм, логічним результатом чого стало створення ООН, слід звернути увагу, разом з іншими постулатами, на вперше сформульовану та обґрунтовану думку про те, що «війна приводить нас потім до миру як своєї кінцевої мети» [24, с. 35], тобто саме стан миру розуміється Гуго Гроцієм як бажаний та необхідний, що відповідає нормам сучасного міжнародного права. Отже, можна відзначити низку принципів положень, що відрізняють погляди Гуго Гроція та мають безпосереднє відношення до становлення історико-правових передумов виникнення універсальної міжнародної організації з підтримання миру та безпеки, серед яких слід зауважити про наступні: вперше необхідність побудови справедливого світового порядку була сформульована за допомогою юридичного понятійно-категоріального апарату; вперше було висунуто ідею юридичної рівності держав як основа такого світового порядку, що пізніше знайшло відображення в положеннях Вестфальського миру; погляди вченого не обмежувалися на рівні окремого континенту чи регіону, а навпаки, розглядалося світове співтовариство в широкому значенні цього поняття.

Вбачається, що не випадково такі спроби отримали ознаки універсалізму та стійкі тенденції до вирішення проблем забезпечення міжнародного миру та безпеки на всесвітньому рівні у XIX ст., оскільки прогресивний розвиток науки, техніки, в тому числі – у воєнній галузі, розвиток відносин між державами світу на економічному та політичному рівні потребували нового рівня міжнародно-правового регулювання та нових міжнародно-правових засобів досягнення загальних інтересів держав різних регіонів світу. Такою відповіддю на нові політичні та економічні умови співіснування були перші спроби створення прообразу універсальної міжнародної організації з

підтримання міжнародного миру та безпеки. Так, у 1889 р. був створений «Міжпарламентський союз», на з'їзді якого були присутні державні діячі різних країн, що визнали необхідність третейського розгляду для вирішення міжнародних конфліктів мирним шляхом. В 1891 р. у Берні було засноване «Міжнародне бюро миру», що виступало зв'язуючою ланкою між численними національними «товариствами миру». В 1899 р. з ініціативи російських представників у Гаазі відкрилася перша мирна конференція, що ставила за мету вироблення заходів з вирішення міжнародних конфліктів, де представники 26 держав, зокрема, підписали конвенцію про заснування «Постійної палати Третейського суду», історична роль якої з точки зору процесу становлення та прогресивного розвитку міжнародного права полягає у тому, що на конференції цієї палати вперше було висловлено думку про солідарність, яка мала б об'єднати членів «спільноти цивілізованих народів», хоча, разом з тим, слід відзначити той факт, що важко кореспондувати поділ народів світу на «цивілізовані» та «нецивілізовані» з принципами сучасного міжнародного права, втіленими, перш за все, у Статуті ООН [24, с. 62].

Узагальнюючи діяльність подібних організацій, треба відзначити, що вони не зумовили докорінних процесів щодо створення нової системи міжнародної безпеки та погодитися з Д.І. Каченовським, який наступним чином коментував їх діяльність: «Проекти друзів миру, на жаль, не витримують критики; в них багато мрійного ентузіазму; вони потребують перегляду та серйозної перевірки...Світова держава є утопія» [25, с. 87].

Міжнародна обстановка змінилася докорінним чином з моменту початку Першої світової війни 1914-1918 рр., масштаби якої у людському вимірі були принципово новими та нечуваними раніше. Досить сказати, що в її ході було мобілізовано близько 74 млн. ч., загальні втрати склали близько 10 млн. вбитими та більше 20 млн. пораненими; участь у воєнних діях брали в тій чи іншій мірі 38 держав [26, с. 547-548].

Отже, вже у нових умовах, створення такого органу, як Рада в рамках Ліги Націй (далі – ЛН) є першим у світовій історії прикладом успішної

реалізації ідеї про необхідність функціонування на універсальному міждержавному рівні спеціалізованого органу з підтримання міжнародного миру та безпеки

Міжнародно-правовий аналіз норм Статуту ЛН дає змогу відзначити кілька принципових положень щодо складу, структури, порядку голосування, методів та форм діяльності Ради, що є важливим з точки зору означеного пошуку та відокремлення позитивного та негативного досвіду.

Доцільно відзначити, що члени ЛН зобов'язувалися за Статутом поважати та охороняти від будь-якого зовнішнього нападу територіальну цілісність та політичну незалежність всіх членів ЛН (ст. 10); оголосили, що будь-яка війна або загроза війни стосується ЛН в цілому, яка повинна вжити заходів, що спроможні дійсним чином огородити світ націй (ст. 11) та погодилися передавати спори, що виникають між ними, що «можуть потягти за собою розрив», або загальні та невизначені зобов'язання, або судовому рішенню, або розгляду Радою (ст. 12).

В той же час, фактична реалізація названих положень Статуту ЛН гальмувалася або унеможлиблювалася іншими положеннями цього документу. Наприклад, ст. 12 передбачала, що сторони не повинні «вдаватися до війни» лише до «спливання тримісячного терміну після третейського або судового рішення або доповіді Ради», тобто війна фактично визнавалася легальною та цілком допустимою, якщо витриманий вказаний тримісячний термін. Більше того, ст. 15 передбачала, що якщо раді не вдається врегулювати спір, що переданий на її розгляд, то вона складає та публікує доповідь, прийняту або одноголосно (без врахування голосів сторін спору), або за більшістю голосів, що рекомендує «найбільш справедливі та найбільш належні до обставин справи» рішення. При цьому Статут ЛН встановлював, що якщо доповідь прийнято одноголосно, то члени ЛН «зобов'язуються не вдаватися до війни проти будь-якої сторони, що співобразується з висновками доповіді», але при цьому мова жодним чином не йде про те, що вони приймають на себе зобов'язання щодо підтримки та захисту у разі нападу.

Якщо ж доповідь прийнято тільки більшістю голосів, то «члени Ліги залишають за собою право діяти так, як вони вважають за необхідне для підтримання права та справедливості», тобто в такому разі право на вдавання до війни отримували вже не тільки сторони спору, але і всі інші члени ЛН, які мали нормативно закріплене право вступу у війну на боці будь-якої зі сторін спору.

В цілому, як показали подальші події, можна погодитися з М.О. Баймуратовим, який констатує такий загальний висновок щодо діяльності ЛН та її головних органів із врегулювання міжнародних конфліктів: «...Ліга Націй не спромоглася вирішити своє основне завдання, пов'язане, перш за все, з попередженням другої світової війни та з мирним врегулюванням міжнародних конфліктів...» [8, с. 502].

Вказані недоліки та помилки було враховано при розробці та прийнятті у 1945 р. Статуту ООН, який і закріпив обов'язок мирного вирішення міжнародних спорів як імперативний основний принцип міжнародного права наступним чином: «всі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир та безпеку і справедливість» (п. 3 ст. 2).

З наведеного вище формулювання принципу мирного вирішення спорів видно, що принцип зобов'язує кожну державу вирішувати будь-які міжнародні спори мирними засобами, тобто сторони у спорі не вправі відмовитися від мирного врегулювання та не можуть виключити з-під дії вказаного принципу будь-які спори між собою, але принцип не поширюється на спори, що за сутністю входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави (принцип невтручання у внутрішні справи).

У свою чергу, попередження та вирішення спорів здійснюються на базі принципів суверенної рівності та добросовісного виконання зобов'язань. Виходячи з такого підходу, слід відзначити, що держави мають діяти в дусі добросовісності для того, щоб уникати виникнення спорів, повинні прагнути до скорішого та справедливого розв'язання своїх спорів. Виявляється також

юридичний зв'язок принципу мирного вирішення спорів з принципом співробітництва та принципом невтручання, а також принципом незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах [27, с. 96].

Таким чином, можна дійти до наступних основних висновків щодо загального визначення та історико-правових аспектів становлення мирного вирішення спорів як основного принципу сучасного міжнародного публічного права: а) принцип мирного вирішення спорів є відносно новим та притаманний виключно сучасному міжнародному праву (тобто після прийняття Статуту ООН 1945 р.), адже саме положення Статуту ООН запровадили принципово новий принцип незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах та відповідне до цього зобов'язання держав вирішувати свої юридичні спори мирними способами, у тому числі – за допомогою універсальних та регіональних міжнародних організацій, що є безпосереднім предметом даного дослідження в частині форм та методів такої участі, а також загальної ролі міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів; б) головна цінність середньовічних та ренесансних політико-правових ідей про мирне співіснування народів полягає у виведенні на теоретично обґрунтованій та закріпленій у письмовій формі рівень вікових прагнень людства до мирного співіснування на планеті, що стало первинним історико-правовим підґрунтям реального створення перших міжнародних організацій з компетенцією щодо мирного вирішення міждержавних спорів; в) Ліга Націй не спромоглася вирішити своє основне завдання, пов'язане, перш за все, з попередженням другої світової війни та з мирним врегулюванням міжнародних конфліктів; г) недоліки та помилки міжнародно-правового статусу Ліги Націй було враховано при розробці та прийнятті у 1945 р. Статуту ООН, який і закріпив остаточно обов'язок мирного вирішення міжнародних спорів як імперативний основний принцип міжнародного права.

1.3. Засоби мирного вирішення спорів

Вбачається неможливим безпосередньо розглядати місце та роль окремих міжнародних універсальних та регіональних організацій у мирному вирішенні спорів між державами без науково-практичного та формально-юридичного аналізу конкретних засобів мирного врегулювання, встановлених міжнародно-правовими нормами на сучасному етапі розвитку міжнародного права та міжнародних відносин.

Відповідно до чинного міжнародного права не існує мирних засобів вирішення міжнародних суперечок. Ми можемо вирішувати суперечки силою, наприклад, на політичній арені. Застосування сили проти іншої держави (включаючи військову силу) може бути законним, особливо у відповідь на порушення міжнародно-правових зобов'язань, або може призвести до незаконної кримінальної відповідальності. У кожному разі вони захопили його, незважаючи на перешкоди, які ми навряд чи можемо уявити.

Згідно з чинним міжнародним правом, «визначення мирних засобів (методу, методу, процедури) вирішення (вирішення) міжнародного спору здійснюється шляхом підрахунку певних мирних засобів або твердженням про їх існування. Вони усувають будь-яку форму примусу» [28, с. 318].

Таким чином, загалом можна сказати, що спосіб вирішення міжнародного спору – це певна послідовність інших судових розглядів міжнародного права, погоджена сторонами міжнародного спору і призначена для виконання сторонами. довгота.

Загальне міжнародне право не зобов'язує держави вдаватися до будь-яких засобів для вирішення спорів і надає державам-учасникам право вільно вибрати шляхи вирішення спорів. Статут ООН викладає цей принцип у ч. 1 ст. 33: «Сторони будь-якого спору, який загрожує збереженню міжнародного миру та безпеки, повинні, в першу чергу, намагатися вирішити його шляхом спірних переговорів, розслідування, арбітражу, арбітражу, арбітражу,

судового розгляду, звернення до регіональних органів влади або договори. або іншими мирними засобами на їх вибір» [28, с. 319].

Найпоширенішим у доктрині міжнародного права є поділ міжнародних спорів на дипломатичний (політичний) і судовий (юридичний) методи. Вона включає дипломатичні переговори, якісне обслуговування, посередництво, розслідування та примирення, а також юридичний арбітраж і судовий розгляд. Основні відмінності між цими двома типами вирішення спорів полягають у наступному: а) політичні засоби дозволяють вільне тлумачення міжнародного права або прийняття нових правил сторонами спору, а тому домовленість між сторонами є необхідною умовою; б) засіб правового захисту передбачає відкриті та прозорі процедури, а третя сторона не залежить від зовнішнього впливу, особливо від спору; Конфіденційність політичних джерел зазвичай є передумовою вирішення, оскільки політична воля сторін сильно залежить від громадської думки; в) рішення, прийняте після використання засобу правового захисту, завжди є юридично обов'язковим для сторін; рішення, прийняте в рамках політичного інструменту, зазвичай носить рекомендаційний характер.

Двосторонні або багатосторонні прямі переговори між сторонами спору є найбільш поширеним і ефективним способом вирішення міжнародних спорів. Переговори використовуються, принаймні, як перший крок для вирішення будь-якого спору. Переговори були в центрі багатьох міжнародних мирних договорів, серед інших мирних засобів.

Переговори є дуже гнучким інструментом: їх формат, рівень, тривалість та інші параметри можна коригувати відповідно до потреб конкретної ситуації, а суперечки вирішувати на основі чинного міжнародного права та створення нових правил. Переговори виключають залучення небажаних третіх осіб у суперечку. У той же час у цього засобу є істотні недоліки: сильна сторона може тиснути на слабку сторону; переговори можуть закінчитися марно; досягнута угода може мати юридичну силу [28, с. 318].

Консультація потрібна, коли переговори необхідно відновити через нові обставини. Держави повинні використовувати консультації, щоб краще зрозуміти погляди, позиції та інтереси один одного.

Іншою частиною мирного вирішення міжнародних суперечок є якісне обслуговування та посередництво.

Не можна не враховувати, що посередництво – це одна з конкретних, хоча і специфічних форм дипломатичних переговорів. Останні, як відомо, є основним найпоширенішим і ефективним засобом вирішення міждержавних суперечок. І переговори, і посередництво за сутністю слід розглядати як форми дипломатичного врегулювання міжнародних розбіжностей. Їх процедура, на відміну від юридичних способів (міжнародний арбітраж і міжнародний суд), не пов'язана із заздалегідь визначеними процесуальними правилами, вони повинні здійснюватися на основі неухильного дотримання загально визнаних принципів і норм сучасного міжнародного права, взаємної поваги прав усіх учасників переговорів. За посередництва, як і при прямих переговорах, треті держави прагнуть домогтися примирення сторін найбільш простим, швидким, доцільним і ефективним в даних конкретних умовах шляхом.

«Посередник, – підкреслює польський юрист А. Клафковській, – надає сторонам сприяння при вирішенні спору найпростіших, найбільш безпосереднім способом, уникаючи формальностей» [28, с. 318]. Спільність інститутів посередництва і прямих переговорів полягає також у тому, що при цих формах примирної процедури останнє, вирішальне слово як по суті спору, так і за формою розгляду завжди залишається за самими сперечаються сторонами. Це впливає з принципів суверенітету, рівноправності, невтручання у внутрішні справи держав. У процесі мирного врегулювання розбіжностей між державами посередництво та безпосередні переговори тісно взаємопов'язані. До сприяння третіх держав сперечаються, звертаються за обопільною згодою після безуспішності прямих переговорів або при неможливості їх організації. Якщо посередництво пропонується

непричетними до суперечки державами, то їх участь у розгляді можливо тільки при обопільній згоді обох сторін [29, с. 376]. У свою чергу, почало прямих переговорів між конфліктуючими сторонами нерідко буває зобов'язана дружнім старанням посередників або держав, що надають добрі послуги. Посередництво допомагає встановити прямий контакт між учасниками спору, взаємно ознайомити їх з позиціями один одного, їх претензіями один до одного. Мета посередництва, як і інших мирних засобів вирішення спорів, складається у врегулюванні розбіжностей на взаємоприйнятній для сторін основі. При цьому, як показує практика, завданням посередництва є не стільки остаточне вирішення всіх спірних питань (це зазвичай досягається в процесі подальших прямих переговорів між сторонами), скільки загальне примирення сторін, що сперечаються, вироблення засади угоди, прийнятної для обох сторін. За посередництва, як зазначає Г. В. Шармазанашвілі, «третя сторона зобов'язана виробити базу для досягнення угоди між зацікавленими сторонами, всіляко сприяти сторонам у взаємному задоволенні претензій» [29, с. 377], а тому основними формами сприяння третіх держав врегулювання спору за посередництвом повинні бути їхні пропозиції, поради, рекомендації, а не обов'язкові для сторін рішення. Ст. 6 Гаазької конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1907 р. спеціально встановлює, що «добрі послуги або посередництво, чи будуть вони застосовуватися на прохання Сторін у спорі або за почином непричетних до зіткнення Держав, мають виключно значення ради і аж ніяк не можуть уважатися обов'язковими» [30]. Необов'язковість рад посередника розцінюється окремими авторами як слабка сторона цього інституту [31]. Навряд чи можна розділити цю думку. Основним критерієм оцінки того чи іншого засобу вирішення спору слід визнати його відповідність основним загальноновизнаним принципам сучасного міжнародного права, перш за все принципом суверенітету держав. Практика показує, що суверенні держави найменше пов'язують вирішення своїх суперечок з обов'язковою для них арбітражною або судовою процедурою.

Факультативний характер посередництва, що надає сторонам достатню свободу дій в процесі переговорів, є гарантією суверенітету держав, над якими немає і не може бути якийсь наднаціональних інстанції, і є показником не слабкості, а гнучкості цього засоби мирного вирішення спорів. Посередник, будучи вельми активним учасником і центральною фігурою переговорів, має у своєму розпорядженні досить широким комплексом прав, реалізуючи які він в змозі істотно впливати на хід і результати розгляду спору.

Можна виділити наступні основні права посередника, необхідні для виконання його функцій: брати участь у всіх переговорах сторін; пом'якшувати категоричні і заздалегідь неприйнятні вимоги сторін; вносити самостійні пропозиції щодо примирення, що сперечаються. Крім того, посереднику нерідко надається право ведення переговорів, а іноді він гарантує виконання досягнутого за його сприяння угоди. Характеризуючи правове становище держави, що здійснює функції посередника,

Ф. І. Кожевніков відзначає, що «посередництво означає не тільки вступ третьої сторони в переговори між конфліктуєчими державами, але і самостійне, у відомому сенсі, в них участь, а часто навіть і спрямування цих переговорів в дусі, який здається справедливим, на думку посередника, для обох сторін» [32, с. 6]. Все це накладає на посередника ряд обов'язків: неухильно дотримуватися основні принципи і норми сучасного міжнародного права; надавати сторонам всіма законними засобами допомогу в досягненні мирного і взаємоприйняттого результату переговорів, не допускати будь-яких було спроб диктату і шантажу, застосовувати політичний такт і мистецтво ведення переговорів; дотримуватися повне неупередженість, утримуватися від будь-якої допомоги одній із сторін на шкоду іншій; поважати суверенні права, честь і гідність, що сперечаються, не втручатися в їх внутрішні справи. На сторонах, у свою чергу, лежать обов'язки: забезпечувати посереднику можливість здійснювати свої функції: створювати всі необхідні умови для успішності переговорів; утримуватися

від дій, які можуть завдати шкоди суверенних прав і гідності медіатора; поважати права, надані йому угодою про посередництво; виявляти максимум прагнення до світу, не відкидаючи безпідставно взаємоприйнятних і конструктивних пропозицій. посередника і протилежного боку; не наполягати на заздальгідь неприйнятні вимоги і домаганнях. Відповідно до ст. 4 Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень «завдання посередника полягає в узгодженні протилежних домагань і в заспокоєнні почуття неприязні, якщо воно виникло між Державами, що знаходяться у суперечці». На досягнення цих цілей, позитивного результату, спрямована вся діяльність посередника. Цілком необгрунтованими тому є спроби деяких буржуазних авторів тлумачити положення ст. 4 таким чином, що щоб уникнути відхилення запропонованих посередником коштів примирення він може домагатися «примирення» будь-якими, навіть насильницькими засобами. Так, Д. Стоун стверджує, що посередництво «може бути запропоновано або навіть нав'язано шляхом односторонньої або об'єднаної інтервенції інших держав» [33, с. 71]. Позитивними результатами посередництва можна вважати: по суті спору – досягнення компромісу, тобто взаємних поступок поряд з взаємним визнанням претензій сперечалися держав; відмова однієї із спірних сторін від своїх домагань; визнання однією стороною претензій іншої сторони; за процедурою розгляду – передачу спору по рекомендації посередника на інше мирне вирішення (безпосередні переговори, розгляд спору за допомогою слідчої або погоджувальної процедури, в органах ООН або в регіональних організаціях) [34].

Ще одним засобом мирного вирішення міжнародних спорів є функціонування слідчих або погоджувальних комісій, адже «іноді у міжнародних відносинах трапляється, що суть спору зводиться до різного розуміння фактичних обставин, що стали підставою для спору. Неупереджений авторитетний висновок щодо дійсного стану фактичного боку спору дозволяє прискорити його врегулювання, насамперед внаслідок усунення невизначеності щодо кола норм міжнародного права, які

підлягають застосуванню до суперечки. Це можна зробити шляхом створення самими спірними сторонами на паритетних засадах органу, що відповідно до встановленої процедури ухвалить висновок про фактичні обставини спору (слідчої комісії) або ж на основі результатів розслідування запропонує шляхи вирішення спору (погоджувальної комісії)» [35].

Міжнародні слідчі комісії утворюються в разі виникнення розбіжностей в оцінці фактичних обставин справи. Слідчі комісії покликані з'ясувати питання факту за допомогою безпристрасного і сумлінного розслідування. Для утворення такої комісії сторони, які сперечаються, мають укласти особливу угоду, якою визначити обсяг повноважень, місцезнаходження, порядок і термін утворення. Для участі в роботі комісії сторони можуть призначати представників або адвокатів, які будуть викладати позицію сторін, які сперечаються, та її підтримувати. Слідчі комісії можуть допитувати свідків, досліджувати фактичні обставини шляхом вивчення документів і фактів, викликати експертів тощо; сторони, які сперечаються, зобов'язані сприяти цьому. Результатом роботи комісії є доповідь, яку вона склала та яка має обмежуватися встановленням фактів. Сторони мають право скористатися фактами доповіді на власний розсуд.

Примирення як процедура регламентоване Конвенцією з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ (тепер – ОБСЄ), котра є додатком до Результатів Народи з БСЄ про мирне урегулювання спорів, яка відбулася в Женеві 12—23 жовтня 1992 р. [34]. Метою примирення є «надання допомоги сторонам у спорі в пошуках урегулювання відповідно до міжнародного права та їхніх зобов'язань у рамках ОБСЄ. Для цього утворюється Комісія з примирення з мирових посередників, котра після вивчення всіх аспектів спору складає доповідь з пропозиціями з його мирного врегулювання. Протягом тридцяти днів сторони мають визначити своє ставлення до пропозицій доповіді – або погодитися з ними, або не погодитися» [33, с. 72].

Різновидом слідчих і погоджувальних комісій є інститут прикордонних представників. Відповідно до ст. 21 Закону «Про державний кордон України»

від 4 листопада 1991 р. [35] для вирішення питань, пов'язаних із підтриманням режиму державного кордону України, виконання міжнародних договорів із цього питання, створення умов для мирного розв'язання прикордонних конфліктів та інцидентів на певній ділянці державного кордону України з особового складу Державної прикордонної служби України призначаються прикордонні представники України, а також їхні заступники.

Зазвичай слідчі та погоджувальні комісії не уповноважуються ухвалювати юридично обов'язкові рішення для сторін спору. Втім на сьогодні діють і такі міжнародні договори, що передбачають обов'язковість їх рішень (наприклад, ст. 45 Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р. [36]).

Також для вирішення міжнародних спорів використовується такий міжнародно-правовий засіб, як міжнародний арбітраж. Цей засіб зарекомендував себе як ефективний інструмент вирішення міждержавних спорів, зокрема досить складних, обтяжених серйозним міжнародним протистоянням сторін. В останні десятиліття поширилася практика передбачати арбітражне врегулювання спорів як засіб врегулювання можливих спорів щодо тлумачення та застосування міжнародних угод. З іншого боку, кількість звернень до цього засобу помітно зменшилася.

Звернення до арбітражу є добровільним, здійснюється шляхом укладання спірними сторонами особливої міжнародної угоди, що називається компромісом. У ній сторони регламентують: порядок визначення складу арбітрів; предмет спору; компетенцію арбітражу; процедуру розгляду справи; характер і джерела норм, на підставі яких має бути ухвалене рішення; порядок винесення рішення; юридичну обов'язковість рішення.

Якщо компроміс укладається після виникнення конкретного спору, має місце арбітраж *ad hoc*. Також можлива попередня домовленість про арбітраж як засіб врегулювання потенційного спору, що закріплюється в договорі з певного питання або у спеціальному договорі про арбітраж. У цьому разі має

місце постійний арбітраж. Його юрисдикція може бути обов'язковою або факультативною (добровільною). Окремо слід відзначити Постійну палату третейського суду, створену на підставі Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів. Для кожного спору, що передається на вирішення Палати, його сторони укладають компроміс та обирають арбітрів із переліку осіб, що формується державами – учасницями Конвенцій.

До складу арбітрів можуть призначатися особи, які мають кваліфікацію, необхідну для призначення у своїх країнах на найвищі судові посади, чи є юристами, котрі мають визнану компетентність у галузі міжнародного права. Арбітри призначаються терміном на шість років і з правом переобрання ще на один термін. Рішення арбітражного суду приймаються більшістю голосів.

Арбітражний суд має право розглядати всі спори, котрі передали йому на розгляд, але може виключити зі своєї компетенції спори щодо територіальної цілісності держави, її національної оборони, права на суверенітет над сухопутною територією і деякі інші.

Згідно зі статтею 30 Конвенції, суд вирішує спори відповідно до міжнародного права або, з погодження сторін, або на підставі справедливості й доброї волі.

Нарешті, з тих засобів, що безпосередньо вказуються у міжнародно-правових документах, зокрема, у цитованих положеннях Статуту ООН, необхідно відзначити використання міжнародних судів (в першу чергу, йдеться про Міжнародний Суд ООН як головний судовий орган ООН, покликаний розглядати та вирішувати юридичні спори між державами як основними суб'єктами міжнародного публічного права).

Міжнародний Суд ООН є одним з головних органів ООН (п. 1 ст. 7 Статуту ООН). Ст.92 Статуту визначає його і як головний судовий орган ООН. Міжнародний Суд утворюється і діє на основі Статуту, котрий є невід'ємною частиною Статуту ООН.

До відання Суду належать всі справи, що йому передадуть сторони, і всі питання, спеціально передбачені Статутом ООН або чинними міжнародними договорами. Сторонами у справах, котрі розглядаються Міжнародним Судом, можуть бути тільки держави. Рішення Суду ґрунтуються на міжнародному праві, яке Статут Міжнародного Суду визначає як складене з міжнародних конвенцій, міжнародних звичаїв як доказ загальної практики, визнаної за правову норму, загальних принципів права, судових рішень і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів (ст. 38). Міжнародний Суд діє на постійній основі.

Рішення Суду остаточні й оскарженню не підлягають. Якщо сторона ухиляється від виконання судового рішення, інша сторона може звернутися до Ради Безпеки, яка має право зробити відповідну рекомендацію або вжити заходів для забезпечення виконання рішення Суду.

Разом з тим у літературі зазначається, що держави з великим небажанням звертаються до Суду, відмовляються від явки в Суд, довільно виключають деякі питання зі сфери юрисдикції Суду тощо. Цьому сприяють ряд факторів, в тому числі повільність діяльності Суду. Так, розгляд відомої справи про Південно-Західну Африку тривав 6 років; такий самий час – спір між Іспанією і Бельгією. І хоча в останні роки було вжито заходів щодо скорочення термінів з розгляду справ, вважають, що відчувається криза Міжнародного Суду.

Поряд з Міжнародним Судом ООН існують регіональні судові органи. До них належить Європейський суд, функції якого складаються з виконання ролі арбітра в спорах між державами-членами і Товариством, забезпечення однакового тлумачення і застосування права Товариства та ін. Однак цей суд не служить альтернативою немирному вирішенню спорів. Його швидше можна розглядати як внутрішній судовий орган. Хоча існує думка, що на сьогодні можна налічити близько півтора десятки міжнародних судових органів. Усі вони були створені у другій половині ХХ ст. Переважна їх

більшість вирішують спори про застосування та тлумачення конкретного міжнародного договору, як правило, регіонального [37, с. 3].

Отже, можна зробити такі висновки, що стосуються міжнародно-правової характеристики засобів вирішення спорів, які застосовуються у практиці на сучасному етапі міжнародними організаціями універсального та регіонального рівня: а) засіб вирішення міжнародного спору – це певна послідовність дій сторін міжнародного спору й інших суб'єктів міжнародного права (процедуру), на яку погодилися сторони спору та реалізація якої покликана привести до врегулювання спору, тобто усунути об'єктивно виражений конфлікт позицій спірних сторін із питань, що становили його предмет; б) у міжнародно-правовій доктрині найпоширенішим є поділ мирних засобів вирішення міжнародних спорів на дипломатичні (політичні) та правові (судові); в) поряд з Міжнародним Судом ООН існують регіональні судові органи, переважна більшість з яких вирішують спори про застосування та тлумачення конкретного міжнародного договору, як правило, регіонального, а тому у повній мірі не можуть вважатися міжнародними судовими органами загального юрисдикційного характеру.

Висновки до розділу 1

Доведено, що засіб вирішення міжнародного спору – це певна послідовність дій сторін міжнародного спору й інших суб'єктів міжнародного права (процедуру), на яку погодилися сторони спору та реалізація якої покликана привести до врегулювання спору, тобто усунути об'єктивно виражений конфлікт позицій спірних сторін із питань, що становили його предмет.

Визначено, що поряд з Міжнародним Судом ООН існують регіональні судові органи, переважна більшість з яких вирішують спори про застосування та тлумачення конкретного міжнародного договору, як

правило, регіонального, а тому у повній мірі не можуть вважатися міжнародними судовими органами загального юрисдикційного характеру.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

2.1. Загальна характеристика правосуб'єктності міжнародних організацій

Встановлення місця, ролі, кількісної та якісної характеристики участі міжнародних організацій у вирішенні спорів потребує встановлення загальних міжнародно-правових положень про ознаки міжнародних організацій як суб'єктів міжнародного публічного права, що, у свою чергу, обумовлює можливий обсяг участі тієї чи іншої організації у процесі мирного вирішення міждержавних спорів чи конфліктів.

У зазначеному контексті потребує коректного дефінітивного визначення поняття міжнародної організації як суб'єкту міжнародного публічного права. За вдалим твердженням Ю.С. Шемшученка, міжнародною організацією є «організаційна форма співробітництва держав у різних сферах суспільної діяльності», що є вторинним (після держав) суб'єктом міжнародного права.

Міжнародні організації класифікуються за різними критеріями: за характером членства – міждержавні (міжурядові) та недержавні (неурядові); за географією (рівнем) діяльності – всесвітні (універсальні), регіональні та субрегіональні; за характером повноважень – загальної та спеціальної компетенції; за предметом діяльності – політичні, економічні, науково-технічні, соціальні, культурні, релігійні тощо; за порядком вступу до них – відкриті і закриті [38, с. 452].

Виходячи з предмету даного дослідження, можна зробити загальний висновок про те, що право держав на участь у міжнародних організаціях реалізується шляхом участі у міждержавних (міжурядових) організаціях (далі: ММО). О.В. Тарасов визначає ММО як «об'єднання держав на

постійній основі, що має самостійні від держав-членів права та обов'язки, діє у межах установчого договору (статуту) та має на меті розвиток міждержавного співробітництва відповідно до норм міжнародного права» [39, с. 451]. М.Ю. Черкес дещо спрощено розуміє під ММО такі організації, що «створюються державами» [40, с. 256]. М.О. Баймуратов розкриває міжнародну організацію як «об'єднання держав у відповідності до міжнародного права і на основі міжнародного договору для здійснення співробітництва у політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях, що має необхідну для цього систему органів, права та обов'язки, похідні від прав та обов'язків держав, і автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів» [8, с. 685], причому далі наводяться основні ознаки міжнародної організації, що впливають з даного визначення: членство трьох та більше держав; повага до суверенітету держав-членів організації і невтручання до їх внутрішніх справ; створення у відповідності до міжнародного права; заснування на підставі міжнародного договору; здійснення співробітництва у конкретних галузях діяльності; наявність відповідної організаційної структури (постійні органи і штаб-квартира); наявність самостійних прав та обов'язків організації; встановлення порядку прийняття рішень та їх юридичної сили [41, с. 26].

Виходячи з наведених визначень, слід визнати наявність у ММО міжнародної правосуб'єктності, юридичний зміст і правові природа якої є дискусійним питанням сучасного міжнародного публічного права. Доктринальні позиції щодо вказаної проблематики найчастіше виходять з того, що міжнародна правосуб'єктність ММО має включати чотири основні структурні елементи: а) правоздатність, тобто здатність мати права та обов'язки, окремі від прав та обов'язків держав-засновниць; б) дієздатність, тобто здатність своїми діями здійснювати права та обов'язки; в) здатність до участі у процесі міжнародної правотворчості; г) здатність нести юридичну відповідальність за свої дії [41, с. 26]. У цьому контексті варто зазначити, що ММО володіє виключно таким обсягом повноважень, який наданий їй

державами-засновницями в установчому акті (зокрема, статуті), з чого випливає висновок про похідну (вторинну) міжнародну правосуб'єктність ММО функціонального характеру, що є обмеженою положеннями її конституюючого акту, що об'єктивується в силу первинної (основної) правосуб'єктності держав, що беруть участь у створенні організації.

До найбільш важливих критеріїв правосуб'єктності ММО на сучасному етапі їх становлення і розвитку можна віднести наступні: визнання якості міжнародної особистості з боку суб'єктів міжнародного права; наявність окремих прав та обов'язків; право на вільне виконання своїх функцій; право на укладання міжнародних договорів (докладно проаналізоване у попередніх параграфах даного дослідження); участь у створенні норм міжнародного права; право володіти привілеями та імунітетами; право на забезпечення виконання міжнародно-правових норм; міжнародно-правова відповідальність, що може мати як політичний, так й матеріальний характер [41, с. 28].

Цікавим і корисним для правильного розуміння правової природи ММО та форм участі у них держав як основних суб'єктів міжнародного публічного права вбачається вивчення історико-правового генезису вказаних утворень. Так, у 2-й половині XIX ст. ММО мали яскраво виражений неполітичний характер і вузько спеціалізовані цілі (всього було близько двадцяти таких організацій, серед них – низка тих, що функціонують і сьогодні, зокрема, Міжнародний союз електрозв'язку, заснований у 1865 р. і Всесвітній поштовий союз, заснований у 1874 р.). Першою політичною ММО вважається Ліга Націй, досвід якої було використано при утворенні у 1945 р. ООН. Після Другої світової війни розвивається система універсальних ММО, що уклали спеціальні угоди з ООН про співробітництво: Міжнародна організація праці (МОП, заснована у 1919 р.), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ, 1946), Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, 1947), Міжнародна морська організація (ІМО, 1959). На регіональному рівні діють Ліга арабських держав (ЛАД, 1945), Організація американських держав

(ОАД, 1948), Африканський Союз (1963), Організація ісламської конференції (ОІК, 1969), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, 1967), Рада Європи (РЄ) та ін. Особливе місце серед регіональних ММО посідають Європейське економічне співтовариство, Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) та Європейське товариство з атомної енергії (Євратом), на основі яких виникло міждержавне регіональне об'єднання з рисами наддержавності (наднаціональності), відоме як Європейський Союз (ЄС).

Загалом, на сьогоднішній день нараховується близько 500 ММО у різних сферах міждержавного співробітництва, причому Україна є учасником понад 40 з них: ООН (на правах держави-засновниці), МОП (з 1948 р.), Міжнародного агентства по атомній енергії (МАГАТЕ, 1957), Міжнародного валютного фонду (МВФ, 1992), Міжнародної морської організації (1994), Ради Європи (1995) та ін. [42, с. 55].

Як вже зазначалося, центральне місце у світових міждержавних відносинах і формуванні всього сучасного міжнародного правопорядку займає ООН як єдина універсальна міжнародна організація загальної компетенції, діяльність якої є всезагальною у світовому масштабі як за географією, так і за цілями та завданнями, регламентованими положеннями її Статуту, а тому загальні основи організації і діяльності цієї організації потребують ретельного розгляду у площині міжнародно-правового дослідження форм і методів реалізації права держав як основних суб'єктів міжнародного публічного права на створення та участь у міжнародних (міжурядових) організаціях як на універсальному, так й на регіональному і субрегіональному рівнях.

Найбільш вдало розкриває наведене поняття О.А. Шибасєва: «Міжнародна (міждержавна) організація – це об'єднання держав, створене на підставі міжнародного договору для виконання певних цілей, що має систему постійно діючих органів, володіє міжнародною правосуб'єктністю та засноване у відповідності до міжнародного права» [41, с. 26]. Подібної позиції дотримується Г.І. Морозов (причому йдеться як про міжурядові, так само про

неурядові організації): «Міжнародна організація – це стабільна форма міжнародних відносин, що включає в себе у переважній більшості випадків контрагентів щонайменше з трьох держав та має узгоджені її учасниками цілі, компетенцію діяльності і власні органи, а також інші специфічні організаційні інститути (це може бути статут, процедура, членство, порядок роботи, прийняття рішень і т. д.); цілі діяльності будь-якої міжнародної організації мають відповідати загальновизнаним принципам міжнародного права, що закріплені у Статуті ООН» [42, с. 55]. О.В. Тарасов визначає міжнародну міжурядову організацію, як «об'єднання держав на постійній основі, що має самостійні права та обов'язки, діє у межах установчого договору (статуту) та має на меті розвиток міждержавного співробітництва відповідно до норм міжнародного права» [39, с. 451]. Отже, доцільно дослідити правову природу міжнародних міжурядових організацій шляхом аналізу наступних їх сутнісних елементів: цілей; правосуб'єктності; нормативної (статутної) основи; системи постійно діючих органів (що можна зробити на прикладі ООН як універсальної міжнародної організації, що має безпосередню компетенцію з врегулювання міжнародних спорів).

Отже, щодо цілей ООН, визначених ст. 1 Статуту, потрібно відзначити той факт, що ціль міжнародної організації визначає її компетенцію, характер повноважень, структуру, тобто найважливіші аспекти її діяльності, за відсутності яких вона є неможливою, а тому вбачається невинуватим, що у міжнародно-правовій літературі серед інших ознак міжнародної організації ціль (цілі) завжди виступає як обов'язкова самостійна ознака [43, с. 21]. Не викликає сумнівів, що за своєю правовою природою в частині цілей діяльності ООН є міжнародною міжурядовою (міждержавною) універсальною організацією загальної компетенції, що впливає з положень глави I «Цілі та принципи», а також глави II «Члени Організації» Статуту. В цьому контексті слід погодитися з Г.І. Морозовим, який вважає ООН «найбільш яскравим прикладом організації загальної компетенції» [42, с. 55] та продовжує далі: «положення преамбули і ст. 1 Статуту можуть вважатися прикладом

вичерпного й точного переліку цілей міжсистемної міжнародної організації» [42, с. 55].

Важливе значення для визначення правової природи ООН, крім того, має питання про її правосуб'єктність, що прямо залежить від розуміння правосуб'єктності міжнародної міжурядової організації як категорії сучасного міжнародного права та є так само однією з ознак такої організації. За справедливим висловом М.О. Ушакова, «питання про суб'єктів міжнародного права має переважно теоретичний характер, але і велике практичне значення» [44, с. 79; 45, с. 60]. В цьому контексті слід зазначити, що, на думку низки вчених-міжнародників, правосуб'єктність міжнародної організації включає наступні чотири елементи: а) правоздатність, тобто здатність мати права та обов'язки; б) дієздатність, тобто здатність організації своїми діями здійснювати права та обов'язки; в) здатність брати участь у процесі міжнародної правотворчості; г) здатність нести юридичну відповідальність за свої дії [46, с. 410]. До найбільш важливих критеріїв правосуб'єктності міжнародних організацій М.О. Баймуратов відносить такі: визнання якості міжнародної особистості з боку суб'єктів міжнародного права; наявність уособлених прав та обов'язків; право на вільне здійснення своїх функцій; право на укладання договорів; участь у створенні норм міжнародного права; право мати привілеї та імунітети; право на забезпечення виконання норм міжнародного права; міжнародно-правова відповідальність [8, с. 244].

Відносно ООН як конкретної міжнародної організації Міжнародний Суд ООН вказав на три критерії її правосуб'єктності: а) наявність асоціації держав, що діють на постійній основі, переслідують законні цілі та мають відповідні органи; б) існування різниці між організацією та її державами-членами з точки зору їх юридичних прав і цілей; в) наявність юридичних прав, що можуть бути здійснені на міжнародному рівні, а не тільки в рамках правових систем однієї або кількох держав [47, с. 68].

Аналізуючи міжнародну правосуб'єктність ООН як міжнародної організації, варто відзначити дискусійний характер вказаної проблематики у її

теоретичному вимірі на профільному рівні. Так, на думку О.Т. Усенко, міжнародні міждержавні організації мають об'єктивну міжнародну правосуб'єктність [43, с. 27], з чим погоджується і Є.А. Данилов [48, с. 264]. Подібну точку зору висловлює Ф. Сейерстед, який обґрунтовує необхідність виключення або зміни тексту п. 6 «Проекту статей про договори між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями», підготовленого Комісією міжнародного права, наступним чином: «Дійсно, правоздатність укладати договори, подібно до правоздатності висувати міжнародні позови, нести міжнародну відповідальність за незаконні дії та інші види міжнародної юридичної правоздатності, не впливає зі статуту або внутрішнього права організації, але із загального міжнародного права, як це має місце у держав» [48, с. 265] і далі продовжує: «За таких обставин дійсно помилково вважати, що правоздатність міжнародної організації укладати договори регулюється відповідними правилами організації» [48, с. 266].

Варто відзначити, що вперше поняття «об'єктивна міжнародна правосуб'єктність» у вигляді терміну «об'єктивна міжнародна особистість» з'явилося у консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 11 квітня 1949 р. з питання про відшкодування шкоди, понесеної на службі ООН [49], відповідно до якого первинні члени ООН «...мають владу у відповідності до міжнародного права викликати до життя сутність, що володіє об'єктивною міжнародною особистістю, а не особистістю, що визнана ними самими». Таким чином, в зазначеному висновку Міжнародний Суд ООН визнає за ООН належність до похідних суб'єктів міжнародного права, але не вживає терміни «міжнародна правосуб'єктність» або «суб'єкт міжнародного права», використовуючи замість цього поняття «міжнародна особистість», маючи на увазі правове становище в якості суб'єкта міжнародного права.

Доктринальне визначення міжнародної особистості вперше навів Д. Фіцморіс, відповідно до твердження якого «міжнародна особистість і

правоздатність організації мають своїм джерелом договірну форму, але, будучи одного разу створеними і встановленими, вони приймають об'єктивний, самостійно існуючий характер, що має силу для всього світу» [50, с. 6].

На погляд О. А. Шibaєвої, помилка прихильників концепції «об'єктивної міжнародної особистості» полягає у тому, що вони змішують два різних явища: 1) об'єктивне існування міжнародної організації як факту міжнародного життя та 2) можливість її юридичного впливу як суб'єкту права на інші суб'єкти права [42, с. 28], з чого робиться висновок про те, що міжнародні організації, які об'єктивно є суб'єктами міжнародних відносин, «в принципі здатні бути суб'єктами міжнародного права. Однак такими вони стають після волевиявлення держав-засновниць міжнародної організації або її держав-членів» [42, с. 29]. В цілому, можна погодитися з такою позицією, адже, як слушно зазначає М.О. Баймуратов, «...кожна міжнародна організація володіє тільки притаманним їй обсягом правосуб'єктності, межі якої визначені перш за все в установчому акті. Отже, організація не може здійснювати інші дії, ніж ті, що передбачені у її статуті або інших документах (наприклад, у правилах процедури та резолюціях вищого органу)» [8, с. 144]. Подібної точки зору дотримується О.В. Тарасов: «Доктрина міжнародного права визнає похідну (функціональну) міжнародну правосуб'єктність ММО, яка ґрунтується на установчому міжнародному договорі (статуті), а також на договорах, укладених ММО з іншими суб'єктами міжнародного права» [39, с. 451].

Таким чином, функціонування міжнародної організації в якості суб'єкта міжнародного права можливе лише у тому випадку, якщо держави при створенні організації або пізніше надали такій організації якість міжнародної правосуб'єктності, тобто відповідними міжнародними правами, на підставі яких потрібно вирішувати питання про те, чи є міжнародна організація суб'єктом міжнародного права та чи має вона можливість юридичного впливу на інших суб'єктів міжнародного права. У тому випадку, якщо такі

нормативні положення відсутні, міжнародна організація може виступати лише як суб'єкт міжнародних відносин, але не міжнародного права, а тому можливість участі та роль будь-якої міжнародної організації у мирному вирішенні міждержавних спорів, як вбачається, прямо залежить від наявності безпосереднього нормативного закріплення такої її функції у статуті або іншому установчому акті цієї ММО.

Отже, розглядаючи правову природу і сутність міжнародних організацій, уповноважених вирішувати мирними засобами міжнародні спори з точки зору їх міжнародної правосуб'єктності, варто констатувати висновок про те, що будь-яка міжнародна організація є суб'єктом міжнародного права в силу надання їй відповідних якостей державами-засновницями шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових норм, що містяться у Статуті або іншому установчому акті, з яких випливає відповідність організації найважливішим критеріям міжнародної правосуб'єктності, визначених у консультативному висновку Міжнародного Суду ООН, що дає змогу, зокрема, на універсальному рівні міжнародних відносин охарактеризувати ООН як похідного (вторинного) суб'єкта міжнародного права, наділеного повноваженнями щодо використання мирних способів вирішення міжнародних спорів у всесвітньому масштабі.

2.2. Політичні міжнародні організації як суб'єкти мирного вирішення спорів

Отже, аналізуючи питання про правосуб'єктність міжнародних організацій, стає зрозумілим, що використання мирних засобів вирішення спорів є функцією та структурним елементом компетенції саме міжнародних політичних організацій, в рамках яких здійснюється загальне політичне співробітництво між державами-членами (на універсальному рівні такою організацією є ООН, на регіональному – відповідні регіональні міжнародні

організації, такі, як ЛАД, Африканський Союз, ОБСЄ, Рада Європи, ОАД, ОІК та деякі інші подібні організації загальної компетенції).

В першу чергу, доцільно розглянути загальні особливості міжнародно-правового статусу єдиної у світі універсальної міжнародної організації загальної компетенції, що має функцію мирного врегулювання міжнародних спорів у відповідності до свого Статуту, якою у сучасному світі безальтернативно є ООН.

При проведенні наукового аналізу міжнародно-правового статусу окремих органів та установ системи ООН, в першу чергу, слід звернути увагу на відсутність ідентичності понять, що використовуються у міжнародно-правовій літературі: «система ООН», «система органів ООН», «система головних органів ООН». Між вказаними термінами, як слушно зауважує Р.Ш. Ільязов, «мають місце суттєві розбіжності, що визначаються, перш за все, внутрішнім змістом кожної системи та характером функцій, що вона виконує» [50, с. 6].

Система ООН є сукупністю власне ООН та міжнародних міждержавних (міждержавних) організацій, що діють у спеціальних галузях, самостійні в рамках виконання своєї спеціальної компетенції, але поставлені до певного юридичного зв'язку з ООН на підставі угод про зв'язок, співробітництво та координацію дій. Т. М. Нешатаєва відзначає, у політичному та правовому сенсі система ООН – це «стале поняття, яке передбачає, що у сучасних міжнародних відносинах ООН виступає у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими міждержавними організаціями, що складають систему Організації Об'єднаних Націй» [51, с. 4].

Виходячи з подібного розуміння системи ООН, можна назвати окремі елементи такої системи: 1) власне ООН, тобто головні органи ООН та допоміжні органи ООН, зокрема, органи *sui generis* та інші можливі організаційні форми діяльності ООН, створені на підставі Статуту; 2) міжнародні міждержавні організації, у статусі яких в чинному механізмі

діяльності ООН виступають спеціалізовані установи ООН та МАГАТЕ, що діє під егідою ООН.

Для виконання своїх функцій ООН створює систему власних органів, покладаючи на них певні функції та надаючи відповідні повноваження, що становлять компетенцію таких органів. Статут поділяє органи ООН на головні та допоміжні (п. 2 ст. 7).

Органи ООН можуть створюватися міжнародним договором або шляхом угоди, досягнутої вже в рамках існуючого органу ООН та отримують свої повноваження від погодженої волі держав-членів ООН, що регламентовано її конституюючим актом – Статутом. За обсягом компетенції органи ООН поділяються на органи загальної компетенції, що фактично співпадає з компетенцією ООН в цілому за сферами відповідальності (ГА) та органи спеціальної компетенції, що обмежені розглядом певного кола питань у визначеній сфері. Компетенція органів ООН здійснюється суворо у відповідності до статутних цілей та принципів ООН, а перевищення органом ООН своєї компетенції слід кваліфікувати як порушення Статуту та вважати рішення, прийняті з подібним порушенням, такими, що не мають юридичної сили, оскільки позбавлені необхідного правового підґрунтя.

Виключно важливе місце в системі органів ООН займають головні органи, до яких п. 1 ст. 7 Статуту відносить наступні: ГА, РБ, ЕКОСОП, Рада з Опіки, Міжнародний Суд, Секретаріат.

За висловом А. Янкова, головні органи «по суті утворюють організаційний кістяк Організації як міжнародної інституції» [52, с. 154]. Під головним органом ООН слід розуміти складову частину єдиного механізму ООН, створену у відповідності до встановленого Статутом порядку, що призначена для здійснення функцій, цілей та задач ООН та якій для цього надані повноваження, що регламентовані Статутом ООН та Статутом Міжнародного Суду. Сукупність таких повноважень становить компетенцію головного органу ООН.

Аналіз правовідносин між головними органами ООН показує, що при реалізації своєї компетенції головні органи вступають між собою у складні та багатоманітні зв'язки, що основані на різних принципах. Так, правовідносини ГА з ЕКОСОП, Радою з Опіки та Секретаріатом базуються на принципі субординації, у всіх інших випадках – на принципі співпраці та координації дій. Така різниця в підходах пояснюється, в першу чергу, особливостями компетенції, що притаманна тільки конкретному головному органу та специфікою завдань, виконання яких покладається на відповідний головний орган Статутом ООН та Статутом Міжнародного Суду [53, с. 164].

Основним елементом міжнародно-правового статусу ООН у контексті мирного вирішення міжнародних спорів слід вважати її нормативні (статутні) основи організації та діяльності. Безумовно, потрібно відзначити надзвичайну важливість Статуту ООН та його значення у міжнародних відносинах на універсальному (всесвітньому) рівні у сучасному світі. За підрахунками В.М. Федорова, Статут, регулюючи відносини держав-членів ООН, виконує роль, що є рівнозначною до тієї, що могла бути виконана через укладання більш, ніж 9 тис. двосторонніх договорів [53, с. 154]. Г.І. Тункін, в свою чергу, так характеризує цей документ: «Статут ООН – це не звичайний договір. Він, по-перше, є юридичною основою діяльності всезагальної міжнародної організації миру та безпеки, по-друге, держави поставили його над усіма іншими своїми договорами. Але це все ж таки договір, і до нього також застосовується принцип *jus cogens*. І якщо заперечення цього принципу підриває саму основу міжнародних договорів взагалі, то його порушення відносно Статуту ООН не може не розхитувати основи міжнародної організації» [54, с. 29]. З іншого боку, специфіка Статуту полягає в тому, що цей багатосторонній міжнародний договір за своєю юридичною сутністю є міжнародним договором *sui generis*, тобто встановлює не тільки права та обов'язки сторін, як будь-який міжнародний договір, але й створює міжнародну організацію, встановлюючи її органи, визначаючи їх компетенцію, регламентуючи правове становище членів організації, її персоналу і т. д. [54, с. 30]. До такої

характеристики слід додати і зауваження Г.І. Морозова, відповідно до якого «Статут ООН потрібно безумовно розглядати як договір *bona fide* та виходити з того, що його учасники мають його сумлінно використовувати і тлумачити» [54, с. 29]. Крім того, слід погодитися з Г.К. Єфімовим в тій частині, що Статут є установчим документом «найбільш універсальної за всю історію людства міжнародної організації» [54, с. 30]. Виходячи з такого розуміння ролі ООН у сучасному світі, природним є висновок про те, що Статут ООН є основним міжнародно-правовим актом, на якому нормативно базується система всезагальної міжнародної безпеки, у тому числі – в частині мирного врегулювання міжнародних спорів та конфліктів. В свою чергу, як вже було зазначено, головна відповідальність у зазначеній сфері покладається членами ООН на РБ, питання організації та діяльності якої регулюються главою V Статуту (статті 23-32), засоби мирного врегулювання спорів та дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії – главою VI (статті 33-38) та главою VII (статті 39-51) відповідно, а окремі елементи міжнародно-правового статусу РБ розглядаються у главі VIII «Регіональні угоди» (статті 52-54) та главі XII «Міжнародна система опіки» (статті 75-85) (процедурні питання діяльності РБ регламентуються Тимчасовими правилами процедури, що були прийняті на першому її засіданні та змінювалися кілька разів з 1946 по 1982 рр. [55], але ці правила легітимуються виключно в силу ст. 30 Статуту і по своїй правовій природі є внутрішнім регламентом РБ, а тому не створюють матеріальні міжнародно-правові норми інституційного характеру, що встановлюються виключно Статутом як установчим документом міжнародної організації).

Виходячи з особливостей статутних положень про ООН, варто провести порівняльно-правовий аналіз її структури, повноважень та практики діяльності у контексті мирного врегулювання спорів регіональними політичними організаціями загальної компетенції, а саме такими показовими і класичними у цьому сенсі, як ЛАД, ОАД та Африканський Союз.

Так, відповідно до Пакту ЛАД від 22 березня 1945 р. [56] та документів, що його доповнюють, система цієї організації складається з наступних елементів: 1) Рада Ліги; 2) Постійні комітети; 3) Об'єднана Рада оборони; 4) Економічна Рада; 5) Генеральний секретаріат; 6) Спеціалізовані організації (агентства) та інститути. Рада є вищим органом ЛАД та складається з представників всіх держав-учасниць, до того ж кожній державі належить один голос незалежно від того, яку вона займає територію, якою є чисельність її населення та кількість її представників. Рада збирається на засідання звичайно два рази на рік; позачергові засідання скликаються у разі необхідності та на підставі відповідного запиту щонайменше двох держав-учасниць ЛАД (ст. ст. 3, 11). Ст. 3 Пакту ЛАД встановлює повну і загальну компетенцію Ради, що дозволяє їй приймати всі заходи, рішення і рекомендації, необхідні для вирішення завдань, що стоять перед ЛАД в цілому. Порядок голосування Ради визначається ст. 7 Пакту, згідно з положенням якої необхідним є наявність одноголосної згоди членів Ради (що, враховуючи її склад, автоматично означає вимогу одноголосся всіх членів організації взагалі) для того, щоб рішення Ради ЛАД мали обов'язкову юридичну силу для держав-учасниць. Цікавим є правило, відповідно до якого рішення, прийняте більшістю голосів, є обов'язковим тільки для тих держав, що його приймали. В окремих випадках Пакт вимагає кваліфікованої більшості у 2/3 голосів членів Ради або простої більшості (призначення Генерального секретаря; внесення змін до Пакту ЛАД; вирішення питань щодо персоналу організації, бюджету, розпуску сесій, посередництва, арбітражу; здійснення деяких інших процедур). У разі рівності голосів пропозиція відхиляється (ст. 17/3 внутрішнього регламенту ЛАД). Основною організаційно-правовою формою діяльності Ради ЛАД є чергова сесія, під час якої створюються непостійні комітети: 1) з політичних питань; 2) з економічних питань; 3) з соціальних і культурних питань; 4) з адміністративних і фінансових питань; 5) з правових питань. Міжнародно-правовий статус вказаних непостійних комітетів подібний до відповідного

статусу головних (робочих) комітетів ГА ООН, що функціонують під час її сесій.

Отже, порівняльно-правовий аналіз структури, компетенції і порядку прийняття рішень Ради ЛАД та подібних органів інших міжнародних організацій дає змогу зробити висновок про значну відмінність конституційно-інституційної побудови систем головних органів відповідних організацій. По-перше, Рада ЛАД є єдиним вищим органом організації, в той час, як ООН має унікальну систему головних органів, що складається з шести інституцій, кожна з яких має власний внутрішньоорганізаційний механізм, власну компетенцію та юридичний інструментарій її реалізації. В той же час, жоден з головних органів ООН не є подібним до Ради ЛАД, зокрема, Рада Безпеки ООН відрізняється від вказаного органу за наступними характеристиками: принцип одноголосся постійних членів замість принципу абсолютного одноголосся (для набуття рішенням обов'язкової юридичної сили); структура і склад, що відрізняються від структури організації в цілому, в той час, як Рада ЛАД повністю дублює членський склад Ліги; обмежена компетенція у чітко визначеній статутними нормами сфері, що не співпадає з компетенцією і завданнями ООН в цілому (підтримання міжнародного миру та безпеки) при тому, що Рада ЛАД має загальну компетенцію, яка, до того ж, повністю співпадає із завданнями і компетенцією організації.

Іншою класичною регіональною міждержавною організацією загальної компетенції є ОАД, що заснована та здійснює свою діяльність на основі Статуту ОАД від 2 травня 1948 р. зі змінами і доповненнями, що були внесені Протоколом Буенос-Айреса від 27 лютого 1967 р., Протоколом Картахени від 5 грудня 1985 р., Протоколом Вашингтона від 14 грудня 1992 р. та Протоколом Манагуа від 10 червня 1993 р. [57]. Відповідно до ст. 54, вищим керівним органом ОАД є Генеральна асамблея, яка збирається щорічно на регулярні сесії й визначає загальну політичну лінію і напрями діяльності ОАД, розробляє інструменти координації окремих органів між собою, так і з іншими інститутами міжамериканської системи, затверджує бюджет

організації [57]. Для розгляду термінових питань, що стосуються всіх держав-членів, скликаються консультативні наради міністрів закордонних справ. До структури ОАД входять також Постійна рада, Міжамериканський правовий комітет, Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканська рада із стабільного розвитку, Генеральний секретаріат на чолі з Генеральним секретарем, ряд інших спеціалізованих органів і конференцій. Система ОАД у широкому сенсі включає також 6 спеціалізованих організацій з широкою автономією, а також Міжамериканський суд з прав людини, утворений відповідно до положень Американської конвенції з прав людини 1969 р. та складається із 7 суддів (місцеперебування – м. Сан-Хосе, Коста-Ріка) [57]. В контексті порівняльно-правового аналізу відносно місця і ролі РБ у системі головних органів ООН варто відзначити такий орган ОАД, як Постійна рада, що є класичним виконавчим органом міжнародної організації, оскільки, відповідно до ст. 70 Статуту ОАД, є прямо відповідальним перед Генеральною Асамблеєю постійно діючим органом загальної компетенції (окремі виконавчі функції у визначених сферах діяльності виконують також Міжамериканська економічна і соціальна рада та Міжамериканська рада з освіти, науки і культури, також підпорядковані Генеральній асамблеї). Крім того, ст. 71 закріплює право кожного члена організації на представництво у Постійній раді за принципом «одна держава – один голос». Водночас, слід зазначити про рекомендаційний характер рішень Постійної ради, які можуть мати форму рекомендацій, пропозицій, консультацій, досліджень, проектів міжнародних інструментів (ст. ст. 72, 73). Виходячи з наведеного нормативного аналізу конституюючих положень Статуту ОАД, доцільно констатувати принцип субординації у відносинах між єдиним вищим органом (Генеральною асамблеєю) та іншими органами, що складають єдину систему органів ОАД, у тому числі – наявність виконавчого органу (Постійна рада), прямо відповідального і, фактично, підпорядкованого вищому керівному органу організації, що є суттєвою відмінністю у порівнянні із взаємовідносинами між ГА та РБ, що базуються на принципі координації і

співпраці, а також суворого дотримання визначеної Статутом ООН компетенції і сфери діяльності вказаних органів.

Створення єдиного органу, що має статус вищого, є притаманним також для ОАЄ, міжнародно-правовий статус якої регламентується Хартією Організації африканської єдності від 25 травня 1963 р., що фактично є Статутом ОАЄ [58] та прийнята в цілях зміцнення єдності і солідарності африканських держав, захисту їх суверенітету, територіальної цілісності та незалежності, заохочення міжнародного співробітництва. Таким вищим органом ОАЄ є Конференція (Асамблея) глав держав та урядів, що проводить щорічні сесії. Кожна держава має один голос; рішення приймаються кваліфікованою більшістю у 2/3 голосів членів ОАЄ. Постійно діючим органом ОАЄ є Рада міністрів ОАЄ, що складається з міністрів закордонних справ або інших міністрів, призначених державами-учасницями. Крім того, під егідою ОАЄ діють Панафриканський парламент, Суд; в рамках організації функціонує Комітет з посередництва, примирення і арбітражу (як регіональний механізм вирішення спорів), а також низка інших органів (комітетів і комісій), діяльність яких спрямована на реалізацію регіональних проблем та інтересів [58]. Отже, в структурі ОАЄ постійно діючим виконавчим органом є Рада міністрів ОАЄ, що складається, як і розглянути вище відповідні органи інших регіональних міжнародних організацій загальної компетенції, з представників всіх членів організації та є прямо підпорядкованою єдиному вищому органу представницького характеру, що проводить регулярні сесії та визначає політику організації щодо всього обсягу нормативно визначених напрямів діяльності і завдань.

В цілому, щодо міжнародно-правового статусу міжнародних політичних організацій універсального та регіонального рівня, які мають компетенцію у сфері мирного вирішення спорів, можна відзначити наступні загальні положення: а) використання мирних засобів вирішення спорів є функцією та структурним елементом компетенції саме міжнародних політичних організацій, в рамках яких здійснюється загальне політичне

співробітництво між державами-членами (на універсальному рівні такою організацією є ООН, на регіональному – відповідні регіональні міжнародні організації, такі, як ЛАД, Африканський Союз, ОБСЄ, Рада Європи, ОАД, ОІК та деякі інші подібні організації загальної компетенції); б) основним елементом міжнародно-правового статусу ООН у контексті мирного вирішення міжнародних спорів слід вважати її нормативні (статутні) основи організації та діяльності; в) регіональні міжнародні політичні організації мають свою специфіку, але кожна з них у той чи інший спосіб уповноважена статутом чи іншим установчим документом застосовувати мирні засоби вирішення міжнародних спорів та конфліктів через систему своїх органів, частиною компетенції яких виступають конкретні засоби мирного вирішення спорів, що не суперечать імперативним юридичним положенням відповідного розділу Статуту ООН.

Висновки до розділу 2

Доведено, що використання мирних засобів вирішення спорів є функцією та структурним елементом компетенції саме міжнародних політичних організацій, в рамках яких здійснюється загальне політичне співробітництво між державами-членами (на універсальному рівні такою організацією є ООН, на регіональному – відповідні регіональні міжнародні організації, такі, як ЛАД, Африканський Союз, ОБСЄ, Рада Європи, ОАД, ОІК та деякі інші подібні організації загальної компетенції).

Визначено, що регіональні міжнародні політичні організації мають свою специфіку, але кожна з них у той чи інший спосіб уповноважена статутом чи іншим установчим документом застосовувати мирні засоби вирішення міжнародних спорів та конфліктів через систему своїх органів, частиною компетенції яких виступають конкретні засоби мирного вирішення спорів, що не суперечать імперативним юридичним положенням відповідного розділу Статуту ООН.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ МИРНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

3.1. Роль ООН у мирному вирішенні спорів

Як вже було показано, міжнародною політичною організацією, уповноваженою своїми статутними положеннями застосовувати мирні способи вирішення спорів на універсальному (всесвітньому, навіть незалежно від членства держави в організації) рівні міжнародних відносин, є ООН, а тому доцільно окремо розглянути форми та особливості мирного врегулювання спорів на сучасному етапі головними органами ООН, що мають частину цієї компетенції та користуються похідною міжнародною правосуб'єктністю організації в цілому.

Головними органами ООН, як вже зазначалося, є ГА, РБ, ЕКОСОП, Рада з Опіки, Міжнародний Суд, Секретаріат (п. 1 ст. 7 Статуту ООН). Оскільки про Міжнародний Суд ООН було сказано у підрозділі даного дослідження про міжнародну судову процедуру як засіб мирного вирішення спорів, то доцільно розглянути функції та повноваження інших головних органів ООН, уповноважених у сфері мирного врегулювання міжнародних спорів та конфліктів.

Перш за все, таким органом є Рада Безпеки ООН як головний орган ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки. Зазначений принцип має двояку правову природу: з одного боку, він реалізується як обов'язок держав-членів ООН (п. 1 ст. 33), з іншого – як сукупність певних повноважень головних органів ООН, спрямованих на підтримання стану міжнародного миру та безпеки і визначених статутними положеннями (ст. ст. 11, 14, 24, глави VI, VII, VIII, XIV) [59, с. 717], причому основну роль у реалізації відповідних повноважень відіграє РБ як носій головної відповідальності за підтримання міжнародного миру та безпеки, оскільки

кожний член ООН може довести до відома РБ або ГА не про будь-який спір чи ситуацію, а тільки про такий, що загрожує підтриманню міжнародного миру та безпеки (ст. 34, п. 1 ст. 35), що на практиці означає встановлення меж втручання головних органів ООН у вирішення спорів чи ситуацій за якісним критерієм їх здатності у випадку тривання загрозувати міжнародному миру та безпеці, а також підтверджує тезу про спеціальну (функціональну) правосуб'єктність РБ у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки. У цьому зв'язку варто відзначити, що РБ може втрутитися у спір або ситуацію на будь-якій стадії їх розвитку, причому ініціатива щодо включення спору або ситуації до порядку денного може належати окремим державам (ст. 35, п. 1 ст. 37, ст. 38), ГА (п. 3 ст. 11), Генеральному секретарю ООН (ст. 99) або самій РБ (ст. 34). Варто також зазначити, що на основі глави VI Статуту «Мирне розв'язання спорів» РБ приймає резолюції, що формально-юридично мають рекомендаційний характер, тобто рішення, висновки, вказівки, що містяться у них, не є юридично обов'язковими для сторін спору (ст. ст. 36 і 37).

В цілому, до повноважень РБ щодо мирного розв'язання спорів та ситуацій слід віднести наступні: а) звертатися, якщо вважатиме за необхідне, з вимогою до сторін спору врегулювати свій спір за допомогою засобів, вказаних у п. 1 ст. 33 (п. 2 ст. 33); б) розслідувати будь-який спір або ситуацію, що може призвести до міжнародної напруги або викликати спір, для визначення того, чи не може продовження цього спору або ситуації загрозувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (ст. 34); в) на будь-якій стадії спору, продовження якого могло б загрозувати підтриманню міжнародного миру та безпеки, або ситуації такого ж характеру рекомендувати належну процедуру або методи врегулювання (п. 1 ст. 36), причому має враховуватися характер спору, позиції сторін, ступінь використання ними інших мирних засобів (п. 2 ст. 36), а крім того, РБ має брати до уваги, що спори юридичного характеру повинні передаватися сторонами спору до Міжнародного Суду ООН (п. 3 ст. 36) (критерії визнання

спору юридичним регламентуються п. 2 ст. 36 Статуту Міжнародного Суду; відповідно до вказаного нормативного положення, під юрисдикцію Міжнародного Суду підпадають спори, що стосуються тлумачення договору; будь-якого питання міжнародного права; наявності факту, який, якщо він буде встановлений, являтиме собою порушення міжнародного зобов'язання; характеру і розмірів належного відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання); г) рекомендувати сторонам спору умови врегулювання спору, продовження якого дійсно могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (п. 2 ст. 37); д) на прохання сторін спору виносити рекомендації в цілях врегулювання будь-якого спору, у тому числі такого, що може і не загрожувати міжнародному миру та безпеці (ст. 38) [60].

Аналізуючи наведені повноваження РБ щодо мирного розв'язання спорів, можна констатувати факт використання у відповідних статутних положеннях термінів «спір» та «ситуація»; деякі статті Статуту містять словосполучення «спір або ситуація» (п.1 ст. 1, п. 1 ст. 12, ст. 34, п. 1 ст. 35, п. 1 ст. 36). В той же час, не дає чіткого визначення вказаних понять. Виваженою в цьому відношенні вбачається точка зору М.Н. Кайорані, який пропонує наступний метод розмежування спору від ситуації: «спір - це зіштовхнення інтересів між двома та більше державами, що породжує розходження між ними», а «ситуація може мати загальний характер та не обов'язково торкається інтересів певних держав, а, навпаки, вона може торкатися інтересів всього міжнародного співтовариства загалом» [61, с. 2]. З іншого боку, Статут жодним чином не роз'яснює, чи слід насправді поводити таке розмежування або зазначені визначення розуміються головними органами ООН як ідентичні в частині застосування міжнародно-правових норм в кожному окремому випадку. Як вбачається, практичне значення має класифікація будь-яких спорів і ситуацій виключно за одним критерієм, що полягає їх здатності загрожувати міжнародному миру та безпеці у разі продовження, адже від зазначеного чинника залежить приналежність такого спору або ситуації до компетенційної сфери РБ щодо мирного розв'язання

спорів, визначеної у ст. ст. 34 і 35. Нормативний аналіз вказаних статей дозволяє зробити висновок про те, що РБ наділений повноваженнями означеного характеру щодо: а) спорів, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки; б) ситуацій, що можуть призвести до міжнародних непорозумінь або викликати спір, здатний загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки.

Слід додати, що при здійсненні своїх повноважень щодо мирного розв'язання спорів РБ використовує певний комплекс юридичних інструментів – засобів мирного врегулювання, до яких можна віднести: а) добрі послуги (ст. ст. 33, 38) (такий спосіб розв'язання спору, за якого сторона, котра не бере у ньому участь, за своєю ініціативою або на прохання держав, що перебувають у спорі, вступає у процес врегулювання [62, с. 4]); б) посередництво (ст. ст. 36-38) (сприяння держав, що не є учасниками даного спору, або інших суб'єктів міжнародного права з метою мирного врегулювання міжнародних спорів, яке відрізняється від добрих послуг тим, що посередник бере активну участь у вирішенні спору, пропонуючи шляхи розв'язання конфлікту [125]); в) слідча процедура (ст. 34) (розслідування міжнародним органом конкретних обставин і фактичних даних, що є підставою міждержавного непорозуміння [126]); г) примирення (п. 2 ст. 37) (процедура розв'язання спору шляхом передання його спеціально створеній погоджувальній або слідчій комісії, що мають за мету допомогти вирішенню спору шляхом досягнення безпосередньої згоди між сторонами [127]; вбачається, що функції такої комісії може взяти на себе також безпосередньо РБ у правовому статусі органу міжнародної організації). Крім означених загальноновизнаних методів мирного врегулювання спорів і ситуацій, у практиці ООН широко використовується превентивна дипломатія, під якою розуміється попередження міжнародних конфліктів за допомогою сукупності заходів політичного і економічного характеру до реального виникнення спору або ситуації (доконфліктне врегулювання) та концепція якої, що включає пріоритети, етапи, форми й методи її здійснення, знайшла

відображення у доповіді Генерального секретаря ООН «Порядок денний для миру», ухваленій РБ 31 січня 1992 р. [60]. Вказаний документ узагальнює діяльність ООН щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, називаючи такі її практичні форми: превентивна дипломатія (preventive diplomacy); зміцнення миру (peace-making); підтримання миру (peace-keeping); примушення до миру (peace-enforcement); миробудова у постконфронтаційний період (peace-building). Втім, формально-юридичний аналіз чинних положень Статуту ООН не дозволяє вважати превентивну дипломатію власне правовим інструментом підтримання міжнародного миру та безпеки, адже зазначена форма діяльності ООН має чітко виражений політичний характер, не знаходячи об'єктивної регламентації у міжнародно-правових нормах, а тому, враховуючи її практичну поширеність та значну ефективність, потребує окремого розгляду серед інших проблемних питань діяльності РБ щодо підтримання міжнародного миру та безпеки на сучасному етапі у контексті її міжнародно-правової легітимації та нормативного закріплення дефінітивного визначення, конкретних форм і методів здійснення.

Втім, інші головні органи ООН також наділені певною функціональною компетенцією щодо мирного вирішення спорів. Так, Генеральна Асамблея ООН розглядає можливість використання положень Уставу для обговорення спорів або ситуацій, коли це доцільно, і згідно із ст. 11 Уставу і за умови додержання ст. 12 можливість внесення рекомендацій. Якщо спір не передано на розгляд Ради Безпеки, то на підставі статей 11, 12, 14, 35 Статуту повноваження з врегулювання спорів переносяться на Генеральну Ассамблею [60], її рішення також матимуть рекомендаційний характер для сторін, що спорять. Генеральний секретар ООН, якщо до нього звернулися держави, що спорять, має у відповідь негайно закликати останніх відшукати шляхи вирішення або врегулювання спорів мирними засобами на свій вибір згідно із Статутом і запропонувати свої добрі послуги чи інші засоби, що є у їх розпорядженні, які він вважає необхідними.

Діяльність Генерального секретаря ООН обмежена ст. 97 Статуту, де його компетенція зводиться до діяльності головної адміністративної посадової особи [60]. Однак, незважаючи на це, Генеральний секретар має право доводити до відома Ради Безпеки будь-які питання, котрі можуть загрожувати підтриманню миру і безпеки, ставити питання про розгляд спору Радою Безпеки, а також брати участь в розгляді спору органами ООН, щоправда, без вирішального голосу (статті 97, 99 Уставу ООН) [62, с. 863]. Він також може надавати добрі послуги і посередництво. Наприклад, такі послуги надавалися Генеральним секретарем в Афганістані (Резолюція 647/1990 Ради Безпеки), на Кіпрі (Резолюція 649/1990).

Виходячи із ст. 92 Уставу ООН, Міжнародний суд є головним судовим органом ООН. Його основне призначення – у вирішенні будь-яких міжнародних спорів, що будуть передані Суду державами, які спорять. У п. 1 ст. 33 Уставу ООН названі мирні засоби врегулювання міжнародних спорів, одним з яких є судовий розгляд, а саме Міжнародним судом, що постійно функціонує.

Усі члени ООН одночасно є учасниками Статуту Суду, а не члени ООН можуть стати такими учасниками на умовах, що визначаються Генеральною Асамблеєю ООН за рекомендацією Ради Безпеки (ст. 13 Уставу ООН). Суд відкритий для кожної окремої справи і для держав-неучасниць на умовах, що визначаються Радою Безпеки (ст. 35 Статуту). Міжнародний суд складається з п'ятнадцяти чоловік, які утворюють колегію незалежних суддів, обраних незалежно від їх громадянства з числа осіб високих моральних якостей, та задовольняють вимогам, що пред'являються до їх країн для призначення на вищі судові посади, або які є юристами з визнаним авторитетом в галузі міжнародного права (статті 2, 3 Статуту). Кандидати в члени Суду висуваються в кожній державі так званими «національними групами», які складаються з членів Постійної палати Третейського суду. Якщо та або інша держава не бере участі в Палаті, то вона утворює національну групу спеціально для висування кандидатів у члени Міжнародного Суду. Члени

Суду обираються Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки з числа осіб, занесених до списку за пропозицією національних груп Постійної палати третейського суду.

Усі держави-члени і не члени ООН перебувають в однакових умовах при висуненні кандидатів у судді та при їх обранні. Суд обирає Голову і Віце-голову на три роки з правом їх переобрання. Вибори відбуваються таємним голосуванням на підставі принципу абсолютної більшості. Якщо Голова є громадянином держави-сторони у справі, що розглядається судом, він поступається головуванням. Таке ж правило застосовується як до Віце-голови, так і до того з членів Суду, який буде покликаний здійснювати функції Голови. Крім п'ятнадцяти членів Суду, при розгляді окремих справ можуть брати участь так звані судді *ad hoc*, тобто ті, які обираються згідно із ст. 31 Статуту за вибором держави-сторони у спорі, якщо вона не представлена у Суді. Судді *ad hoc* не є постійними членами Суду і беруть участь у засіданні лише у конкретних справах, для розгляду яких вони призначені.

Суд може також запросити асесорів для участі у засіданні з розгляду певної справи. Суд розташований у Гаазі, однак, це не перешкоджає йому виконувати свої функції в будь-якому іншому місці. Згідно з п. 1 ст. 23 Статуту Суд засідає постійно, за винятком судових вакацій, строки і тривалість яких ним встановлюються. Члени Суду зобов'язані знаходитися в його розпорядженні в будь-який час, за винятком перебування у відпустці і відсутності у зв'язку з хворобою або з інших серйозних підстав.

Якщо держава зобов'язалася підкорятися компетенції Суду, справа проти неї може бути розпочата за одностороннім письмовим зверненням держави-позивача.

У п. 2 ст. 94 Статуту передбачено спосіб забезпечення виконання рішення Міжнародного суду. Так, якщо будь-яка сторона у справі не виконує зобов'язання, покладені на неї рішенням Суду, інша сторона може звернутися до Ради Безпеки. А остання, якщо визнає це за необхідне, дає рекомендації

щодо вжиття заходів для приведення рішення до виконання. Компетенція Суду поширюється тільки на спори між державами. Суд не може розглядати спори між приватними особами і державою і, тим більше, між приватними особами. Однак і спори між державами можуть розглядатися лише за згодою всіх сторін. Таким чином, компетенція Суду є для держави не обов'язковою, а факультативною. Незважаючи на відносно низький рівень визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду ООН, останній все ж наділяється у ряді випадків досить широкими повноваженнями, які свідчать про великі потенційні можливості Суду в справі розв'язання міждержавних спорів.

Суд має право давати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання, на запит будь-якої установи, уповноваженої робити такі запити. Консультативний висновок Міжнародного суду є лише вираженням думки міжнародних суддів з того чи іншого юридичного питання міжнародного права. Суд з певними обмеженнями може здійснювати непрямий контроль над законністю рішень міжнародних організацій, виступати як апеляційна інстанція і виносити висновки про перегляд рішень міжнародних адміністративних трибуналів. Звідси, рішення Міжнародного суду повинні стосуватися національних судів у наступних випадках:

- рішення і консультативні рішення Міжнародного суду використовуються при встановленні й застосуванні норм міжнародного права як допоміжні засоби. Якщо Міжнародний суд використовує рішення національних судів як допоміжні засоби для визначення правових норм, то тим більше це доречно щодо актів такого авторитетного органу як Міжнародний суд;
- рішення зобов'язує державу суду і, отже, всі державні органи, включаючи судові, ним керуватися;
- рішення визначають об'єктивний режим, наприклад, лінію проходження державного кордону. В даному разі не тільки суди держав, що брали участь у справі, а й треті сторони зобов'язані виходити з такого рішення

Протягом всієї історії існування Міжнародного суду дебатовалося питання про посилення його ролі та впливу [62, с. 863]. У самому Статуті ООН, по суті, закладена необхідність створення мережі міжнародних судових органів, оскільки Міжнародний суд ООН визнається головним судовим органом Організації.

Міжнародно-правова відповідальність держави-агресора за порушення миру і безпеки доповнюється мірами відповідальності фізичних осіб за порушення ними норм щодо забезпечення миру, законів і звичаїв війни. Судити воєнних злочинців можуть як спеціально створені міжнародні суди (міжнародні воєнні трибунали), так і національні суди тих держав, на території яких ці особи скоїли злочини. У 1993 р. Радою Безпеки ООН прийнято рішення про створення Міжнародного кримінального трибуналу із злочинів, вчинених на території колишньої Югославії. Було затверджено Статут Трибуналу, а у 1995 р. розпочався процес над керівниками деяких держав. У 1994 р. Резолюцією 955 Рада Безпеки ООН заснувала Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди з метою переслідування осіб, винних у геноциді та інших серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права протягом 1994 р. Діяльність трибуналів для Югославії і Руанди — помітний крок у формуванні міжнародного кримінального права.

Перелік мирних засобів урегулювання міститься у гл. VI Уставу ООН. Відповідно до його п. 1 ст. 33 «Сторони, котрі беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні, насамперед, намагатися вирішити спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звертання до регіональних органів або угод чи інших мирних засобів на свій вибір» [60].

Застосування норм міжнародного права має на увазі використання: - міжнародних конвенцій як загальних, так і спеціальних, що встановлюють правила, визнані державами, які спорять;

- міжнародних звичаїв як доведення загальної практики, визнаної в якості правової норми;
- загальних принципів права;
- судових рішень і доктрин найкваліфікованіших спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжні засоби для визначення правових норм (ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН).

До мирних засобів урегулювання міжнародних спорів п. 1 ст. 33 Уставу ООН відносить переговори, розслідування, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод. Він також залишає за сторонами-учасниками спору право обрати будь-який інший мирний спосіб вирішення спору. Мирні засоби врегулювання міжнародних спорів, не є вичерпними. Виокремлюють також запитуване посередництво: здійснюється воно на прохання сторін, які спорять; і пропоноване посередництво: проводиться на прохання третьої сторони. Посередництво, як і надання добрих послуг, може бути колективним, а також здійснюватися міжнародними організаціями. Істотну роль у мирному врегулюванні спору відіграють слідчі і узгоджувальні комісії. У міжнародних спорах, які не торкаються істотних інтересів держав і що впливають з розбіжностей в оцінці фактичних обставин ситуації, сторони мають право заснувати спеціальний міжнародний орган – слідчу комісію для з'ясування фактичних питань. Стаття 33 Уставу ООН визначає завдання таких комісій – встановити факти, що стосуються предмета спору, виявити фактичні дані. В останній час поширилась превентивна дипломатія, тобто її застосування для зняття напруги, до того моменту, коли остання переросте у конфлікт. Право на здійснення превентивної дипломатії має Генеральний секретар, Рада Безпеки, Генеральна Асамблея ООН [60]. З метою закріплення результатів переговорів з мирного вирішення міжнародних спорів держави, а також міжнародні організації можуть надавати гарантії. Так, гарантії незалежності й територіальної цілісності Кіпру надані Турцією, Грецією та

Великобританією (16 серпня 1960 р.). ООН була гарантом мирного врегулювання конфлікту на Південному Заході Африки.

Таким чином, в арсеналі Об'єднаних Націй є істотний за обсягом інструментарій для вирішення питань мирного врегулювання міжнародних спорів. Органи ООН наділені істотними повноваженнями у цій галузі. Насамперед, вказане стосується повноважень Ради Безпеки ООН і Генерального секретаря ООН. У той же час повноваження судових органів у системі ООН не є досить вагомими, оскільки вступають у протиріччя з принципом державного суверенітету та відповідною політичною практикою. Проте розвиток інституту ООН, як найголовнішого інституту міжнародної безпеки, повинен істотно вплинути на формування процесу невибуховонебезпечного вирішення міжнародних конфліктів та спорів.

Отже, як вбачається, потенціал ООН як глобальної міжнародної організації не вичерпний у справі розв'язання міжнародних конфліктів та зміцнення міжнародної стабільності. У свою чергу, система регіональних міжнародних організацій здатна виключно підтримати внесок ООН в установлення міжнародної стабільності, а не протистояти Об'єднаним Націям, з чого і необхідно виходити при проведенні міжнародно-правового аналізу місця таролі регіональних міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів на сучасному етапі прогресивного розвитку міжнародного публічного права та міжнародних відносин.

3.2. Роль регіональних міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів

Важливу роль, поряд з ООН, у мирному врегулюванні міжнародних спорів, у сучасному світі відіграють регіональні політичні міжнародні організації, покликані у відповідності до своїх установчих документів,

доповнювати відповідну компетенцію ООН на окремих континентах та частинах світу як зонах своєї функціональної відповідальності.

Стаття 52 Статуту ООН підтримує мирне вирішення спорів у рамках регіональних міжнародних організацій, що не виключає передання таких спорів Раді Безпеки, якщо здійснені зусилля не привели до успіху. Рада Безпеки може застосовувати примусові дії з використанням регіональних угод. 9 грудня 1991 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про удосконалення співпраці між ООН і регіональними угодами або органами в сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, яка закликала Раду Безпеки співробітничати з регіональними органами й організаціями в справі мирного вирішення міжнародних спорів.

Зокрема, мирне вирішення спорів у рамках Ліги арабських держав передбачене ст. V її Статуту, прийнятого 22 березня 1945 р. У разі виникнення спору між державами – членами Ліги, якщо цей спір не порушує незалежності, суверенітету і територіальної цілісності держав і якщо сторони, що сперечаються, звернуться до Ради Ліги для його вирішення, то рішення Ради буде остаточним і обов'язковим для сторін. Механізм мирного вирішення спорів передбачений Міжамериканським договором про взаємну допомогу від 2 вересня 1947 р. У ст. 7 встановлено, що у разі конфлікту між сторонами договору його учасники мають зібратися для консультацій і закликати держави, що перебувають у конфлікті, відновити первісний стан і вжити додаткових заходів «для відновлення або зберігання міжамериканського миру і безпеки і для вирішення конфлікту мирними засобами».

Прийнятий 30 квітня 1948 р. Статут американських держав присвятив мирному вирішенню спорів між його учасниками спеціальний, IV, розділ. У ст. 21 перелічено способи вирішення спорів: прямі переговори, добрі послуги, посередництво, арбітраж тощо.

До інститутів більш пізнього часу належать механізми, утворені Паризькою хартією для Нової Європи, яку підписано 21 листопада 1990 р.,

зокрема Центр із запобігання конфліктам (ЦЗК), роль якого полягає у сприянні здійсненню консультацій і співробітництва щодо незвичайної воєнної діяльності, співробітництва щодо небезпечних інцидентів воєнного характеру, виконання інших завдань, які належать до урегулювання спорів.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) у Статуті, який набрав чинності 22 січня 1994 р., визнала однією зі своїх цілей сприяння мирному вирішенню спорів і конфліктів між членами Співдружності. Для запобігання конфліктам, насамперед на міжнаціональній і міжконфесійній основі, держави СНД допомагають одна одній в їхньому врегулюванні. Для справедливого мирного вирішення своїх спорів вони мають використовувати переговори або досягати домовленості про належну альтернативну процедуру. Якщо таким шляхом спір не буде врегульовано, вони можуть передати його в Раду глав держав СНД. Рада може рекомендувати належну процедуру або методи його врегулювання.

Водночас, мирне вирішення спорів за допомогою регіональних міжнародних організацій має ряд актуальних проблем міжнародно-правового характеру, на яких слід зкпинитися окремо, враховуючи їх суттєве практичне значення на сучасному етапі.

Основною проблемою у сфері розмежування компетенції міжнародних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних конфліктів було до недавнього часу відсутність однозначного розуміння меж компетенції ООН і регіональних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних суперечок і конфліктів, у тому числі через відсутність чіткого визначення поняття «регіональні органи і угоди». Відповідно до сучасним тлумаченням, визнається і підтримуваних ООН, всі регіональні міжнародні організації, створені спеціально для підтримки міжнародного миру і безпеки, або займаються цією діяльністю поряд з виконанням інших функцій, на що прямо зазначено в їх установчих документах або впливає з цілей і завдань організації, мають компетенцію у рамках глави VIII Статуту ООН, тобто можуть брати участь у мирному врегулюванні міжнародних суперечок. Якщо

спір між державами не загрожує підтримання міжнародного миру і безпеки всередині чи поза межами цього району, то він розглядається на регіональному рівні. Головні органи ООН утримуються від будь-яких дій, які можуть негативно вплинути на процес вирішення спору в рамках регіональної організації. Якщо Рада Безпеки підтверджує, що суперечка загрожує підтримання міжнародного миру і безпеки, то регіональна міжнародна організація й беруть участь у суперечці держави не можуть опиратися розгляду цього питання в рамках ООН. З появою перших миротворчих операцій у міжнародному праві з'явилося нове нерегульоване питання: як розподіляється компетенція ООН і регіональних організацій з питань їх проведення. Миротворчі операції ініціюються і розгортаються регіональними організаціями для врегулювання регіональних конфліктів без санкції на це РБ ООН у разі наявності на це згоди сторін і відсутності в діях регіональних миротворців силових заходів. Зброя в даному випадку може примітись виключно для самооборони. Миротворчі операції з установами світу (peaceenforcement) з можливим застосуванням сили без згоди боків конфлікту, в необхідних випадках, можуть проводитися регіональними організаціями за дорученням або з санкції Ради Безпеки ООН окремо або спільно з миротворчими силами ООН в рамках взаємодії ООН із зичтвом відповідної регіональною організацією.

У сучасних міжнародних відносинах, як і в науці міжнародного права, суперечка про розмежування компетенції міжнародних організацій, що беруть участь у врегулюванні міжнародних конфліктів, поступово втрачає свою актуальність. Причиною цього є розширювальне тлумачення поняття «регіональні органи і угоди» глави VIII Статуту ООН, ослаблення політичного протистояння у світі, а також прагнення міжнародних організацій до більш ефективного досягнення поставлених перед ними цілей. У зв'язку з цим, на перший план виходить питання вироблення процедур взаємодії ООН і регіональних організацій, а також регіональних організацій між собою.

Протягом останніх десятиліть ООН веде активну роботу з налагодження взаємодії з регіональними організаціями. З 1994 року відбулися 6 неформальних зустрічей з їх представниками, які закладають основи для продуктивної співпраці організацій, у тому числі в сфері мирного вирішення міжнародних конфліктів (число організацій, які взяли участь у таких зустрічах зросла з 10 до 20). Основними формами взаємодії ООН і регіональних організацій сьогодні є консультації, дипломатична підтримка, оперативна підтримка, спільне розгортання, проведення з-вместних миротворчих операцій. Взаємодія регіональних організацій здійснюється шляхом проведення консультативних нарад (нарада 2004 ЄС і НАТО про шляхи просування вперед у Косово,), створення координаційних груп (створення координаційної групи ОБСЄ / РЄ у 2004 р.) періодично, без встановлення для цього будь-якої організаційно-правової основи. В даний час ведеться активна робота над укладенням угод між ООН і регіональними організаціями для створення міцної правової основи взаємодії між ними. На думку автора, укладення такого роду угод між регіональними організаціями можуть істотно підвищити ефективність їх роботи в сфері мирного врегулювання міжнародних конфліктів. Відсутність належного правового регулювання засобів мирного врегулювання конфліктів на стадії усунення конфліктної протидії дії сторін створює труднощі як для держав, так і для міжнародних організацій у сфері мирного врегулювання міжнародних конфліктів. В цілому, процес врегулювання міжнародного конфлікту можна умовно розділити на два етапи:

I етап – врегулювання конфліктної протидії учасників міжнародним конфлікту, який включає в себе, перш за все, зниження інтенсивності негативних емоцій між конфліктуючими сторонами, підготовку умов для розв'язання суперечності між сторонами, якщо таке має місце (визначення істинних сторін спору та об'єкта протиріччя); і

II етап – дозволи суперечності сторін міжнародного конфлікту (спору) із застосуванням засобів, розроблених міжнародною практикою для вирішення

міжнародних суперечок. Якщо щодо застосування мирних засобів на другому етапі врегулювання (дозволу) спору великих питань не виникає: ст. 33 Статуту ООН містить неповний перелік таких засобів, є декларації з даного питання, то рівень правового регулювання застосування мирних засобів на етапі усунення конфліктної протидії залишається досить низьким. Особливі проблеми викликає відсутність правових норм, які визначають порядок збору даних міжнародними організаціями, доведення до їх відома інформації про міжнародні конфліктах і порядку реагування на такі відомості, визначення правового статусу та захисту тимчасових місій і посланників (доповідічів) організації, проведення миротворчих операцій. На нашу думку, в рамках ООН та інших міжнародних організацій, що беруть участь у мирному вирішенні міжнародних конфліктів, необхідно провести всеосяжне дослідження можливих способів усунення або послаблення конфліктного протидії на предмет пошуку шляхів підвищення їх ефективності, у тому числі шляхом створення чіткої правової основи їх застосування.

Для підвищення ефективності міжнародних організацій на етапі мирного вирішення міждержавного спору, як вбачається, необхідно:

- розширити список осіб, які мають право сповіщати міжнародні організацією, що беруть участь у врегулюванні міжнародних конфліктів; міжнародним регіональним організаціям необхідно визначити список осіб, які мають право звертати увагу відповідних органів організації на міжнародні конфлікти, а також визначити про-ну процедуру реагування на такі звернення;
- доцільно передбачити право регіональних організацій доводити до відома органів ООН інформацію про міжнародні конфліктах і процедуру реагування на такі повідомлення, а також з метою запобігання будь-щення дублювання функцій встановити механізм їх взаємодії зі збору інформації та застосування мирних засобів врегулювання регіо-нальних конфліктів;

- чітко визначити види і статус тимчасових місій та представників міжнародних організацій, а також на рівні міжнародної конвенції чітко закріпити обов'язки приймають їх держав;
- встановити правову основу проведення миротворчих операцій як на універсальному, так і на регіональному рівні; визначити чіткі межі застосування зброї при проведенні операції.

Оптимальним способом вирішення даної проблеми є, на нашу думку, прийняття універсальної (всесвітнього рівня) конвенції на рівні ООН, яка у тому числі встановлює загальне розуміння основи доктрини проведення миротворчих операцій, правил проведення різних типів миротворчих операцій, а також встановлення одноманітно термінології миротворчості, на основі якої регіональні організації можуть встановлювати власне правове регулювання.

Труднощі імплементації рішень міжнародних організацій полягають в їх юридичній силі. Більшість рішень міжнародних організацій мають рекомендаційний характер, особливо в сфері мирного врегулювання конфліктів. Рішення органів ООН не відносяться до норм права і являють собою правозастосовні акти. За загальним правилом, обов'язковий характер носять лише рішення Міжнародного Суду ООН, але тільки по відношенню до сперечається сторонам, а також резолюції Ради Безпеки ООН, якщо Статутом ООН для цих рішень не встановлений рекомендаційний характер. Резолюції Ради Безпеки ООН у сфері мирного врегулювання міжнародних спорів носять рекомендаційний характер. Декларації Генеральної Асамблеї ООН мають також рекомендаційний характер, вони носять обов'язковий характер, тільки якщо об'єднують в собі загальноновизнані принципи і норми міжнародних рідного права. Лише резолюції, прийняті на стадії врегулювання конфліктного протидії сторін у рамках розділу VII, носять обов'язковий характер, що, однак, не заважає державам їх не виконувати. Виконання рішень міжнародних організацій є однією з форм їх реалізації і потребує активних дій, пов'язаних з втіленням у життя зобов'язують приписів. Рішення

рекомендаційного характеру виконуються державами добровільно з політичних мотивів або через можливість несприятливих наслідків для держав, які не дозволяють свої спори мирними засобами. Тому вирішення проблеми виконання рекомендаційних рішень є проблемою політичного характеру, а не юридичної. Для виконання обов'язкових рішень міжнародних організацій створюються спеціальні механізми, а також встановлюються норми відповідальності за їх невиконання, ефективність яких необхідно визнати недостатньою. Одним з основних механізмів виконання рішень міжнародних організацій, на думку автора, може стати введення або активне використання наявного, якщо воно передбачене установчим документом, права міжнародних організацій (її органів) відстоювати свої інтереси в (міжнародних) судах, у тому числі із застосуванням матеріальної відповідальності до тих суб'єктів міжнародного права, що не виконують свої відповідні міжнародно-правові зобов'язання.

Значно збагатило теорію і практику мирного вирішення міжнародних спорів також застосування цього інституту в регіональних організаціях інтеграційного типу, перш за все у Європейському Союзі (далі – ЄС).

Особливістю цієї організації є надання пріоритету правовим, перш за все судовим, засобам вирішення суперечок, що виникають при здійсненні співробітництва в її межах. Це унікальний досвід, тому що труднощі із застосуванням правових засобів існують як на універсальному рівні, так і у переважній більшості міжнародних регіональних міждержавних організацій. Такий досвід потребує ретельного вивчення і цим зумовлена необхідність серйозного дослідження.

Вирішення спорів Судом Європейських співтовариств – це один із найважливіших інститутів, що забезпечує ефективне функціонування всього механізму ЄС. З цієї точки зору його вивчення є актуальним в рамках дослідження основ правового устрою одного із найбільш складних у світі й успішно діючих міжнародних інтеграційних утворень. Тому вивчення теорії і практики механізмів урегулювання суперечок у рамках ЄС є актуальним

напрямок дослідження розвитку принципу мирного вирішення міжнародних спорів, а тому слід відзначити декілька науково-практичних положень відносно міжнародно-правових аспектів мирного вирішення спорів в рамках ЄС.

По-перше, «з кожним роком розвиток стосунків України з Європейським Союзом, і його окремими державами-членами стає все більш інтенсивним, бо головним зовнішньополітичним пріоритетом України визначено укладання угоди про асоціацію з ЄС, а згодом – набуття у ньому повноправного членства. Тому вимагається чітке та всебічне визначення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України до європейського політичного, інформаційного, економічного та правового простору» [61, с. 2]. Реалізація цих завдань неможлива без ґрунтовного вивчення правової системи ЄС і механізмів, що забезпечують її функціонування, перш за все засобів вирішення спорів.

По-друге, дослідження засобів вирішення спорів у рамках ЄС надає можливості Україні ґрунтовно і всебічно оцінювати розвиток міжнародних відносин в рамках ЄС і Європи в цілому, формулювати свою міжнародно-правову позицію. Також Україні необхідно враховувати досвід ЄС, пропонуючи мирні ініціативи щодо владнання суперечок у рамках регіональних міжнародних організацій, а також адекватно оцінювати аналогічні пропозиції, висунуті іншими державами.

По-третє, «дослідження процедур вирішення спорів у ЄС також є важливим для збагачення арсеналу засобів захисту інтересів, зокрема економічних, українських громадян і суб'єктів підприємницької діяльності, що є одним з пріоритетів діяльності Міністерства закордонних справ України» [8, с. 55] .

По-четверте, «незважаючи на інтенсивний розвиток економічних відносин з Європою, досі не було жодної спроби українських підприємств захистити свої інтереси в Суді, наприклад, у зв'язку з антидемпінговими розслідуваннями з боку ЄС щодо імпорту товарів українського походження.

Найімовірніше ця проблема викликана неналежним рівнем знань про правові механізми вирішення суперечок, що виникають у зв'язку із застосуванням і тлумаченням права ЄС, а не відсутністю зацікавленості у їх використанні» [8, с. 74].

Враховуючи вказані важливі чинники, здається необхідним зазначити основні положення міжнародно-правового статусу такої судової інстанції для розгляду спорів та інших правових питань у Європейському Співтоваристві (ЄС), як Суду Європейських Співтовариств (далі: СЄС), що може бути прикладом практичного застосування на регіональному (європейському) рівні такого юридичного засобу мирного вирішення міжнародних спорів, як міжнародна судова процедура.

У цьому контексті слід відзначити, що місцеперебуванням СЄС є м. Люксембург (Люксембург). В організаційно-правовому сенсі СЄС був утворений як єдина установа. У процесі організаційних змін 1989 р. його перетворено на дворівневу структуру: Суд першої інстанції і суд вищого рівня, за яким збережено попередню власну назву суд. Органу – Суд європейських співтовариств.

Суд першої інстанції уповноважений розглядати: «спори між інституціями ЄС та їх персоналом; справи з питань конкуренції, недотримання антидемпінгового законодавства, злиття підприємств, держ. субсидій, права на товарні знаки; дії осіб відповідно до ст. 230(2) ДЗЄС (визнання недійсними рішень) і ст. 232(2) ДЗЄС (неправомірні дії), а також справи про права на інтелектуальну власність, які ініціюються фіз. особами. Суд другого рівня є касаційною інстанцією щодо рішень Суду першої інстанції. Він також розглядає певну категорію справ по першій інстанції. Це стосується: 1) звернення нац. суд. органів щодо тлумачення права Європ. Союзу і чинності актів Ради міністрів та Європ. комісії; 2) подання урядів держав-учасниць чи Інституцій ЄС з тих питань, що не належать до компетенції Суду першої інстанції. У кожній з двох інстанцій – по 15 суддів, які призначаються урядами держав — учасниць ЄС: від кожної по одному, за

взаємною згодою, строком на 6 років, з правом переобрання. До СЕС призначаються ще 9 генеральних адвокатів на той же строк і тими самими органами. Часткове оновлення складу суддів і генеральних адвокатів у СЕС відбувається кожні 3 роки. Обидві інстанції очолюються президентами, яких обирають судді через кожні 3 роки. СЕС щорічно призначає першого генерального адвоката і на 6 років судового секретаря. Кожна з інстанцій утворює палати для розгляду справ і має свою канцелярію. Провадження може вестися тільки однією з офіційних мов Співтовариств, але перевага надається французькій мові. Мова провадження обирається позивачем. Рішення і висновки СЕС публікуються у «Збірнику судової практики» всіма офіційними мовами Співтовариств» [8, с. 158].

Як вбачається, міжнародна судова процедура на регіональному рівні у спорах між державами є перспективним юридичним засобом мирного вирішення спорів, потенціал якої остаточно ще не вичерпаний на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин та відповідної їх регламентації положеннями міжнародно-правових норм.

В цілому, можна зробити такі найважливіші висновки щодо сучасної ролі регіональних міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів у міжнародно-правовому контексті: а) важливу роль, поряд з ООН, у мирному врегулюванні міжнародних спорів, у сучасному світі відіграють регіональні політичні міжнародні організації, покликані у відповідності до своїх установчих документів, доповнювати відповідну компетенцію ООН на окремих континентах та частинах світу як зонах своєї функціональної відповідальності; б) основною проблемою у сфері розмежування компетенції міжнародних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних конфліктів було до недавнього часу відсутність однозначного розуміння меж компетенції ООН і регіональних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних суперечок і конфліктів, у тому числі через відсутність чіткого визначення поняття «регіональні органи і угоди»; в) на перший план у сучасному світі виходить питання вироблення процедур взаємодії ООН і

регіональних організацій, а також регіональних організацій між собою; г) оптимальним способом вирішення проблеми неврегульованості на міжнародно-правовому рівні режиму проведення миротворчих операцій є прийняття універсальної (всесвітнього рівня) конвенції на рівні ООН, яка у тому числі встановлює загальне розуміння основи доктрини проведення миротворчих операцій, правил проведення різних типів миротворчих операцій, а також встановлення одноманітно термінології миротворчості, на основі якої регіональні організації можуть встановлювати власне правове регулювання; д) міжнародна судова процедура на регіональному рівні у спорах між державами є перспективним юридичним засобом мирного вирішення спорів, потенціал якої остаточно ще не вичерпаний на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин та відповідної їх регламентації положеннями міжнародно-правових норм.

Висновки до розділу 3

Показано, що основною проблемою у сфері розмежування компетенції міжнародних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних конфліктів було до недавнього часу відсутність однозначного розуміння меж компетенції ООН і регіональних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних суперечок і конфліктів, у тому числі через відсутність чіткого визначення поняття «регіональні органи і угоди».

Визначено, що оптимальним способом вирішення проблеми неврегульованості на міжнародно-правовому рівні режиму проведення миротворчих операцій є прийняття універсальної (всесвітнього рівня) конвенції на рівні ООН, яка у тому числі встановлює загальне розуміння основи доктрини проведення миротворчих операцій, правил проведення різних типів миротворчих операцій, а також встановлення одноманітно термінології миротворчості, на основі якої регіональні організації можуть встановлювати власне правове регулювання.

ВИСНОВКИ

- під міжнародним спором слід розуміти юридичне зіштовхнення інтересів між двома та більше державами, що породжує розходження між ними», а ситуація може мати загальний характер та не обов'язково торкається інтересів певних держав, а, навпаки, вона може торкатися інтересів всього міжнародного співтовариства загалом;

- продовження міжнародних спорів у часі є загрозою міжнародному миру та безпеці, чим обумовлюється участь міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів, що базується на загальних положеннях колективну безпеку як на універсальному, так і на регіональному рівні;

- міжнародні спори в цілому поділяються на ті, що загрожують міжнародному миру і безпеці і ті, що не несуть такої загрози (але можуть перейти до першого стану в разі їх своєчасного невирішення відповідними мирними способами);

- особливим видом міжнародного спору є міжнародний конфлікт, тобто спір, поєднаний із застосуванням сили чи погрози силою державою або групою держав проти іншої держави або групи держав;

- принцип мирного вирішення спорів є відносно новим та притаманний виключно сучасному міжнародному праву (тобто після прийняття Статуту ООН 1945 р.), адже саме положення Статуту ООН запровадили принципово новий принцип незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах та відповідне до цього зобов'язання держав вирішувати свої юридичні спори мирними способами, у тому числі – за допомогою універсальних та регіональних міжнародних організацій, що є безпосереднім предметом даного дослідження в частині форм та методів такої участі, а також загальної ролі міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів;

- головна цінність середньовічних та ренесансних політико-правових ідей про мирне співіснування народів полягає у виведенні на теоретично обґрунтований та закріплений у письмовій формі рівень вікових прагнень

людства до мирного співіснування на планеті, що стало первинним історико-правовим підґрунтям реального створення перших міжнародних організацій з компетенцією щодо мирного вирішення міждержавних спорів;

- Ліга Націй не спромоглася вирішити своє основне завдання, пов'язане, перш за все, з попередженням другої світової війни та з мирним врегулюванням міжнародних конфліктів; г) недоліки та помилки міжнародно-правового статусу Ліги Націй було враховано при розробці та прийнятті у 1945 р. Статуту ООН, який і закріпив остаточно обов'язок мирного вирішення міжнародних спорів як імперативний основний принцип міжнародного права;

- засіб вирішення міжнародного спору – це певна послідовність дій сторін міжнародного спору й інших суб'єктів міжнародного права (процедуру), на яку погодилися сторони спору та реалізація якої покликана привести до врегулювання спору, тобто усунути об'єктивно виражений конфлікт позицій спірних сторін із питань, що становили його предмет;

- у міжнародно-правовій доктрині найпоширенішим є поділ мирних засобів вирішення міжнародних спорів на дипломатичні (політичні) та правові (судові);

- поряд з Міжнародним Судом ООН існують регіональні судові органи, переважна більшість з яких вирішують спори про застосування та тлумачення конкретного міжнародного договору, як правило, регіонального, а тому у повній мірі не можуть вважатися міжнародними судовими органами загального юрисдикційного характеру;

- будь-яка міжнародна організація є суб'єктом міжнародного права в силу надання їй відповідних якостей державами-засновницями шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових норм, що містяться у Статуті або іншому установчому акті, з яких випливає відповідність організації найважливішим критеріям міжнародної правосуб'єктності, визначених у консультативному висновку Міжнародного Суду ООН, що дає змогу, зокрема, на універсальному рівні міжнародних відносин охарактеризувати ООН як похідного (вторинного) суб'єкта міжнародного права, наділеного

повноваженнями щодо використання мирних способів вирішення міжнародних спорів у всесвітньому масштабі;

- використання мирних засобів вирішення спорів є функцією та структурним елементом компетенції саме міжнародних політичних організацій, в рамках яких здійснюється загальне політичне співробітництво між державами-членами (на універсальному рівні такою організацією є ООН, на регіональному – відповідні регіональні міжнародні організації, такі, як ЛАД, Африканський Союз, ОБСЄ, Рада Європи, ОАД, ОІК та деякі інші подібні організації загальної компетенції);

- основним елементом міжнародно-правового статусу ООН у контексті мирного вирішення міжнародних спорів слід вважати її нормативні (статутні) основи організації та діяльності;

- регіональні міжнародні політичні організації мають свою специфіку, але кожна з них у той чи інший спосіб уповноважена статутом чи іншим установчим документом застосовувати мирні засоби вирішення міжнародних спорів та конфліктів через систему своїх органів, частиною компетенції яких виступають конкретні засоби мирного вирішення спорів, що не суперечать імперативним юридичним положенням відповідного розділу Статуту ООН;

- потенціал ООН як глобальної міжнародної організації не вичерпний у справі розв'язання міжнародних конфліктів та зміцнення міжнародної стабільності. У свою чергу, система регіональних міжнародних організацій здатна виключно підтримати внесок ООН в установлення міжнародної стабільності, а не протистояти Об'єднаним Націям, з чого і необхідно виходити при проведенні міжнародно-правового аналізу місця таролі регіональних міжнародних організацій у мирному вирішенні спорів на сучасному етапі прогресивного розвитку міжнародного публічного права та міжнародних відносин;

- важливу роль, поряд з ООН, у мирному врегулюванні міжнародних спорів, у сучасному світі відіграють регіональні політичні міжнародні організації, покликані у відповідності до своїх установчих документів,

доповнювати відповідну компетенцію ООН на окремих континентах та частинах світу як зонах своєї функціональної відповідальності;

- основною проблемою у сфері розмежування компетенції міжнародних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних конфліктів було до недавнього часу відсутність однозначного розуміння меж компетенції ООН і регіональних організацій з питань мирного врегулювання міжнародних суперечок і конфліктів, у тому числі через відсутність чіткого визначення поняття «регіональні органи і угоди»;

- на перший план у сучасному світі виходить питання вироблення процедур взаємодії ООН і регіональних організацій, а також регіональних організацій між собою;

- оптимальним способом вирішення проблеми неврегульованості на міжнародно-правовому рівні режиму проведення миротворчих операцій є прийняття універсальної (всесвітнього рівня) конвенції на рівні ООН, яка у тому числі встановлює загальне розуміння основи доктрини проведення миротворчих операцій, правил проведення різних типів миротворчих операцій, а також встановлення одноманітно термінології миротворчості, на основі якої регіональні організації можуть встановлювати власне правове регулювання;

- міжнародна судова процедура на регіональному рівні у спорах між державами є перспективним юридичним засобом мирного вирішення спорів, потенціал якої остаточно ще не вичерпаний на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин та відповідної їх регламентації положеннями міжнародно-правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Устав ООН от 26.06.1945 г. URL: <http://www.un.org/russian/documen/basicdoc/charter.htm> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
2. Кайорани М.Н. Роль Совета Безопасности ООН в урегулировании международных конфликтов. Автореф. дисс...канд. юрид. наук. Специал. 12.00.10. М., 1985. 20 с.
3. Kelsen H. The Law of the United Nations. A Critical Analysis of its Fundamental Problems. L., 1951. 300 p.
4. Михеев Ю.Я. Применение принудительных мер по Уставу ООН. М., 1967. 260 с.
5. Декларация об укреплении международной безопасности: Резолюция ГА ООН 2734 (XXV) от 16.12.1970 г. URL: [http://www.un.org/russian/Docs/journal /asp/ws1.asp?m=A/RES/2734 \(XXV\)](http://www.un.org/russian/Docs/journal /asp/ws1.asp?m=A/RES/2734 (XXV)) (дата звернення: 15.10.2021 р.).
6. Тахер М. Международно-правовые аспекты обеспечения всеобщей безопасности. Автореф. дисс...канд. юрид. наук. Специал. 12.00.11. К., 1997. 18 с.
7. Денисов В.Н. Право міжнародної безпеки. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2007. С. 676-677.
8. Баймуратов М.А. Международное публичное право. Х. : Одиссей, 2007. 980 с.
9. Бруз В.С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. К. : Либідь, 1995. 300 с.
10. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С. Національна і міжнародна безпека. Вид. 2-е, доп. і перероб. К. : «ТЕКСТ», 2008. 600 с.
11. Розділ «Визначення» Упсальської бази даних з конфліктів. URL: http://www.pcr.uu.se/database/definitions_all.htm (дата звернення: 15.10.2021 р.).

12. Степанова Е.А. Государство и человек в современных вооружённых конфликтах. *Международные процессы*. 2008. Том 6. № 1. URL: <http://www.intertrends.ru/sixteenth/003.htm> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
13. Панова В. Современные западные исследования международного конфликта. *Международные процессы*. 2008. Том 6. № 2. URL: <http://www.intertrends.ru/seven/005.htm> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
14. Варвик Й. Недопущение войн и сохранение мира. Поиск надёжных средств предотвращения конфликтов. *Internationale Politik. Предупреждение конфликтов или интервенция*. 2002. № 11-12. С. 6-15.
15. Клаузевиц К. О войне. М., 1934. 800 с.
16. Денисов В.Н. Правовые аспекты разоружения в ракетно-ядерную эру. К., 1990. 420 с.
17. Левин Д. Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. М.: Международные отношения, 1981. 300 с.
18. Савчук К.О. Міжнародно-правові погляди академіка В.Е. Грабаря. К., 2003. 250 с.
19. Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. К., 2001. 400 с.
20. Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки. Львів, 2005. 560 с.
21. Данте Алигьери. Малые произведения. М., 1968. 450 с.
22. Корецкий В.М. Проект Иржи Подебрада об организации мира и современность. *В.М. Корецкий. Избранные труды*. К., 1989. 520 с.
23. Барабанов О.Н., Голицын В.А., Терещенко В.В. Глобальное управление. М.: МГИМО-Университет, 2006. 400 с.
24. Денисов В.Н. Гуго Гроций о мировом порядке и современность. *Идеи мира и сотрудничества в современном международном праве*. Под ред. проф. В.Н. Денисова. К., 1990. 400 с.
25. Каченовский Д.И. Курс международного права. Харьков, 1863. 230 с.

26. Первая мировая война 1914-18. *Новый иллюстрированный энциклопедический словарь*. В.И. Бородин, А.П. Горкин, А.А. Гусев, Н.М. Ланда и др. М.: Большая Российская энцикл., 1999. С. 547-548: ил.
27. Пушмин Э.А. Посредничество – важное международно-правовое средство мирного разрешения споров между государствами. *Правоведение*. 1968. № 1. С. 94-100.
28. A. Klafkowski. *Prawo miedzynarodowe publiczne*. Warszawa. 1964. 500 s.
29. Шармазаншвили Г.В. Мирное разрешение споров – важнейший принцип международного права. *Советское государство и право*. 1962. № 1. С. 74-78.
30. *Международное право в избранных документах*, т. II, М.: Изд. ИМО, 1957. 600 с.
31. *Международное право*. М.: Госюриздат, 1947. 950 с.
32. Кожевников Ф.И. К вопросу о мирных средствах разрешения международных споров. *Вестник МГУ*. 1947. № 2. С. 6-14.
33. J. Stone. *Legal Controls of International Disputes*. Sydney, 1954. 300 p.
34. Конвенция по примирению и арбитражу в рамках СБСЕ 1992 г. URL: <http://pravo.kulichki.com/megd2007/bz04/dcm04547.htm> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
35. Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.
36. Конвенция о режиме судоходства на Дунае 1948 г. URL: <http://www.danubecommission.org/uploads/doc/convention-ru.pdf> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
37. Лукашук И.И. *Функционирование международного права*. М, 1992. 300 с.
38. Шемшученко Ю.С. Міжнародна організація. *Великий енциклопедичний юридичний словник*. С. 452.

39. Тарасов О.В. Міжнародна міжурядова організація *Великий енциклопедичний юридичний словник*. С. 451.
40. Черкес М.Ю. Международное право. Учебное пособие. Х.: Одиссей, 2006. 500 с.
41. Шиббаева Е.А. Право международных организаций: Вопросы теории. М.: Международные отношения, 1986. 300 с.
42. Морозов Г.И. Международные организации. Некоторые вопросы теории. М., 1974. 360 с.
43. Кривчикова Э.С. Основы теории права международных организаций. М., 1979. 260 с.
44. Морозов Г. Актуальные проблемы деятельности международных организаций: теория и практика. М., 1979. 300 с.
45. Ушаков Н.А. Субъекты современного международного права. М., 1966. 400 с.
46. Броунли Я. Международное право: В 2-х т. Т. 2. М.: Прогресс, 1977. 600 с.
47. Seyersted F. International Personality of International Organizations. *The Indian Journal of International Law*. 1964. Vol. 4. No. 1, Jan. P. 22-28.
48. Seyersted F. Treaty-making of Intergovernmental Organizations: Article 6 of the International Law Commission's Draft Articles on the Law of Treaties Between States and International Organizations or Between International Organizations. *Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht*. 1983. № 34. S. 263-266.
49. International Court of Justice. Reports of Judgements Advisory Opinions and Orders, 1949. Leyden, 1949. 1020 p.
50. Ильязов Р.Ш. Система Организации Объединённых Наций (международно-правовые аспекты). Автореф. дисс...канд. юрид. наук. Специал. 12.00.10 К., 1972. 18 с.
51. Нешатаева Т.Н. Санкции системы ООН (международно-правовой аспект). Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1992. 300 с.

52. Фёдоров В.Н. ООН и стратегия мира. М., 1975. 300 с.
53. Тункин Г.И. Организация Объединённых Наций 1945-1965 гг. Международно-правовые проблемы. *Советское государство и право*. 1965. № 10. С. 60-68.
54. Морозов Г.И. ООН (международно-правовые аспекты структуры и деятельности). Автореф. дисс...канд. юрид. наук. Специал. 12. 00. 10. М., 1962. 35 с.
55. Временные правила процедуры Совета Безопасности ООН. URL: [http:// www.un.org/russian/basic/mainorg/scrules.htm](http://www.un.org/russian/basic/mainorg/scrules.htm) (дата звернення: 15.10.2021 р.).
56. Pact of the League of Arab States, March 22, 1945. URL: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/mideast/arableag.htm> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
57. Charter of the Organization of American States, May 2, 1948. URL: <http://www.oas.org/juridico/english/charter.html#ch9> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
58. Charter of the Organization of African Unity, May 25, 1963. Organization of African Unity: Basic Documents and Resolutions. Addis Ababa: n. d., The Provisional secretariat of the Organization of African Unity, 1963. P. 7-13.
59. Денисов В.Н. Принцип вирішення міжнародних спорів мирними засобами. *Великий енциклопедичний юридичний словник*. С. 717.
60. An agenda for peace: preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping: report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992: UN Documents A / 47 / 277 and S / 24111. (дата звернення: 15.10.2021 р.).
URL: <http://www.un.org/Docs/sg/agpeace.html> (дата звернення: 15.10.2021 р.).
61. Хорольський Р.Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Х., 2001. 18 с.

62. Шишкін В.І. Суд Європейських Співтовариств. *Великий енциклопедичний юридичний словник*. С. 863.